

Razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori

Barać, Jure

Master's thesis / Diplomski rad

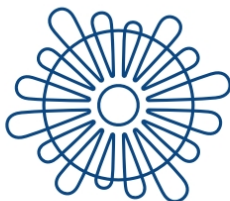
2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:079729>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

Odjel za geografiju

Diplomski rad

Razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori

Student:

Jure Barać

Nastavnik:

Dr. sc. Snježana Mrđen, izv. prof.

Zadar, 2016.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zadru

Diplomski rad

Odjel za geografiju

Geografija (nastavnički smjer)

RAZVOJ PISMENOSTI U DALMATINSKOJ ZAGORI

JURE BARAĆ

Izvadak

U radu se analizira razvoj pismenosti na području Dalmatinske zagore. Glavni cilj jest utvrditi kako se pismenost razvijala prostorno i vremenski. U radu se posebno posvećuje pažnja razlikama u razvoju pismenosti između cjelina i naselja Dalmatinske zagore. Također se analiziraju karakteristike pismenosti naselja s obzirom na veličinu naselja te starosnu i spolnu strukturu stanovništva. Analiza je rađena na osnovi rezultata popisa stanovništva 1961., 1991. i 2001. godine. Za potrebe rada izrađene su i tematske karte pismenosti na razini naselja te različite tablice i grafički prilozi.

67 stranica, 12 grafičkih priloga, 8 tablica, 29 bibliografskih referenci, izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Dalmatinska zagora, naselja, opismenjavanje, pismenost stanovništva

Voditelj: dr. sc. Snježana Mrđen, izv. profesor

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Lena Mirošević

doc. dr. sc. Branimir Vukosav

doc. dr. sc. Vera Graovac Matassi

Rad prihvaćen: siječanj 2016.

Rad je pohranjen u Knjižnici Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru, Ulica dr. Franje Tuđmana 24 i, Zadar, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zadar

Graduation Thesis

Department of Geography

Geography (educational specialization)

THE DEVELOPMENT OF LITERACY IN THE DALMATIAN HINTERLAND

JURE BARAĆ

Abstract

This graduation thesis analyzes the development of literacy in Dalmatian hinterland. The main aim is to determine how did it unfolded in this area. This work pays special attention to differences between the units and the settlements of the Dalmatian hinterland. There are also analyzed the characteristics of literacy considering to the size of the settlement and also age and gender of the residents. In order to reach relevant data analysis and data processing were used based on three censuses in 1961, in 1991 and in 2001. For the purposes of this work there were made thematic maps of literacy on the level of settlements and also tables and graphical illustrations.

67 pages, 12 figures, 8 tables, 29 references; original in Croatian

Keywords: Dalmatian hinterland, settlements, development of literacy, population literacy

Supervisor: Snježana Mrđen, PhD, Associate Professor

Rewievers: Lena Mirošević, PhD, Assistant Professor

Branimir Vukosav, PhD, Assistant Professor

Vera Graovac Matassi, PhD, Assistant Professor

Thesis accepted: January 2016.

Thesis deposited in Library of Department of Geography, University of Zadar, Ulica dr. F. Tuđmana 24 i, Zadar, Croatia.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Jure Barać** ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori** rezultat mogega vlastitog rada, koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na izvore i objavljenu literaturu kao što pokazuju korištene bilješke i popis korištene literature. Niti jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz bilo kojeg necitiranog rada i ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem također da niti jedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj ili znanstvenoj ustanovi ili pravnoj osobi. Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

U Zadru, 28. siječanj 2016.

Predgovor

Pismenost zasigurno nije jedna od uobičajenih tema koje se obrađuju u geografiji. Moja odluka da pišem o temi vezanoj za pismenost javila se tijekom slušanja izbornog kolegija Antropološka demografija. Naime, tijekom ovog kolegija sam, zahvaljujući profesorici Mrđen, uvidio jednu drugačiju stranu geografije, koja na potpuno nov i zanimljiv način pojašnjava društveno-geografske promjene. Osim toga, po prvi put sam tijekom svog studija, uvidio i mogućnost povezivanja znanja iz mog drugog studijskog programa, pedagogije, što je bio dodatan motiv za odabir ove teme. Dalmatinske zagora je odabrana kao prostor za detaljnije istraživanje, prije svega zbog društvene raznolikosti jednog relativno malog prostora, ali i zbog moje osobne povezanosti te ljubavi prema ovom kraju.

Zahvaljujem se prije svega mojoj obitelji, koja je uz mene podnijela najveći teret moga studija. Hvala svim prijateljima koji su tijekom svih pet godina studija bili uz mene i ohrabrivali me kada mi se i nije činilo tako lako. Također hvala i svim profesorima koji su me mnogočemu naučili i pomogli mi da svijet gledam drugim očima. Za izradu ovog rada se ponajviše zahvaljujem mentorici izv. prof. dr. sc. Snježani Mrđen, na pomoći pri odabiru i izradi teme te brojnim savjetima koji su pridonijeli kvaliteti rada. Posebno se zahvaljujem kolegi i prijatelju Ivanu Mariću, bez čijeg vrhunskog znanja vezanog za GIS i strpljivosti ovaj rad ne bi bio ni približno onakav kakav je na kraju ispao.

Diplomski rad posvećujem svima koji su vjerovali u mene i bili mi podrška, a to je prije svega moja obitelj i najbliži prijatelji. Bez njihove potpore dolazak do zadnje točke fakultetskog obrazovanja bio bi težak i nezamisliv.

Sadržaj

1.	Uvod	1
2.	Objekt, ciljevi i metodologija istraživanja	4
2.1.	Metodološki problemi	5
3.	Teritorijalni ustroj Dalmatinske zagore.....	7
4.	Prethodna istraživanja	12
5.	Kretanje pismenosti u Hrvatskoj od 1953. do 2011.	14
6.	Usporedba razvoja pismenosti između cjelina Dalmatinske zagore	18
7.	Pismenost u Dalmatinskoj zagori po naseljima i gradovima/općinama.....	24
7.1.	Naselja po pismenosti prema popisu stanovništva 1961. godine	24
7.2.	Naselja po pismenosti prema popisu stanovništva 1991. godine	26
7.3.	Naselja po pismenosti prema popisu stanovništva 2001. godine	28
7.4.	Pismenost u gradovima/općinama prema popisu stanovništva 2011. godine	31
8.	Pismenost prema starosti i spolu	33
9.	Razlozi nejednakog razvoja pismenosti u Dalmatinskoj zagori.....	36
9.1.	Geografski čimbenici.....	36
9.2.	(Ne)postojanje školskih ustanova u naseljima.....	38
10.	Pismenost i veličina naselja.....	41
11.	Opadanje stopa pismenosti.....	43
12.	Zaključak.....	46
13.	Popis slika	48
14.	Popis tablica	49
15.	Prilozi	50
16.	Izvori	62
17.	Literatura	63
	Sažetak	66
	Summary	67

1. Uvod

Tijekom provođenja popisa stanovništva, osim prikupljanja ekonomskih i socijalnih podataka, prikupljaju se i podaci o obrazovnoj strukturi stanovništva. Tako se popisuje broj pismenog, odnosno nepismenog stanovništva. Pismenost je najniža razina obrazovanja stanovništva i smatra se kako je nužna za moguće dalje školovanje. Također, pismenost je minimalna pretpostavka uključivanja u suvremeni proces rada i kvalitetniji život. Važnost stope (ne)pismenosti se najbolje očituje u tome što je ona jedan od indikatora indeksa ljudskog razvoja, što zapravo pokazuje kako je ona i jedan od pokazatelja opće razvijenosti nekog društva. Kada se govori o pismenosti, važno je napomenuti kako se ovo pitanje u međunarodnoj statistici obično odnosi na stanovništvo staro 15 i više godina, dok se u Hrvatskoj najčešće uzima u obzir stanovništvo staro 10 i više godina.

Pri definiranju pismenosti moguće ju je podijeliti na elementarnu ili primarnu pismenost (poznavanje čitanja i pisanja kao osnovne vještine), sekundarnu ili funkcionalnu pismenost (razumijevanje pisanih uputa u svakodnevnom životu, npr. ispunjavanje ugovora ili formulara) i tercijarnu pismenost (informacijska i informatička pismenost). Razvojem informatičke tehnologije sve važnija postaje informatička pismenost koja se definira kao sposobnost korištenja računala i računalnih programa (Nadrljanski, 2006).

Prema metodološkim objašnjenjima popisa stanovništva provedenog u Hrvatskoj 2001., pismenom se osobom smatra osoba sa ili bez škole, ako može pročitati i napisati kratak sastavak o svakidašnjem životu, odnosno koja može pročitati i napisati pismo bez obzira na kojem jeziku ili pismu može čitati odnosno pisati (Nejašmić, 2005). Prema metodologiji korištenoj u popisu stanovništva 2011. godine, definicija pismenosti ostaje jednaka. Do 1950. godine kao kriteriji pismenosti uzimana je alfabetska pismenost koja je podrazumijevala osnovno poznavanje slova. Iza 1950. godine kao kriterij se uzima širi pojam funkcionalne pismenosti prema kojem biti pismen znači sporazumijevanje tj znati čitati, pisati, slušati i govoriti (Dijanošić, 2012).

UNESCO je 1978. preporučio korištenje definicije na globalnoj razini, prema kojoj je pismena ona osoba koja može s razumijevanjem čitati i napisati kratku jednostavnu rečenicu koja se odnosi na njen svakodnevni život. Opća skupština UNESCO-a proširila je definiciju funkcionalne pismenosti koja je i danas u upotrebi, a koja kaže da je osoba funkcionalno

pismena ako se može uključiti u sve aktivnosti u kojima je pismenost potrebna za efektivno funkcioniranje njezine grupe i zajednice te kako bi joj omogućila da se nastavi služiti čitanjem, pisanjem i računanjem za svoj vlastiti razvoj i razvoj zajednice. Unatoč ovim preporukama, postoje različite definicije država na nacionalnoj razini. Sve te definicije moguće je podijeliti u sljedeće kategorije: zemlje koje pismenost definiraju kao sposobnost čitanja i pisanja na bilo kojem jeziku (Hrvatska, Brazil, Pakistan...); zemlje koje pismenost definiraju kao sposobnost čitanja i pisanja na određenom jeziku (Argentina, Sirija, Turska...); zemlje koje pismenost definiraju kao sposobnost čitanja i pisanja bez spominjanja jezika (Alžir, Bugarska, Rusija...); zemlje koje pismenost definiraju kao sposobnost čitanja pisma ili novina (Bosna i Hercegovina, Čad, Sudan...); zemlje koje pismenost definiraju prema stupnju školovanja (Estonija, Grčka, Makedonija...); zemlje koje pismenost definiraju prema vlastitim definicijama (Kina, Namibija, Singapur, Tunis) (Understanding of Literacy, 2006).

Pismenost je vrlo važan faktor i na svjetskoj razini te se nepismenost smatra jednim od važnih problema suvremenog svijeta s obzirom na to da je i dalje više od 16% svjetskog stanovništva nepismeno. Jedna od rezolucija Ujedinjenih naroda (UN rezolucija 54/122) posebno se bavi pismošću. U toj rezoluciji se navodi kako se razdoblje od siječnja 2003. do prosinca 2012. godine smatra desetljećem pismenosti u kojem se na globalnoj razini mora poraditi na suzbijanju nepismenosti. Također se navodi kako je pismenost jedno od osnovnih ljudskih prava, ali dosadašnja nastojanja nisu uspjela pružiti priliku opismenjavanja jednako svim skupinama ljudi. Posebno ugroženim skupinama smatraju se žene i djevojke, sirotinja, manjine, stanovnici manje pristupačnih područja, stanovnici područja stradalih u ratnim sukobima te zatvorenici (Matijević, 2003).

U diplomskom radu istražuje se razvoj pismenosti na području Dalmatinske zagore. S obzirom na specifične geografske, kulturološke i povijesne čimbenike ovoga prostora, želi se istražiti je li se i pismenost na specifičan način razvijala u Dalmatinskoj zagori. Tijekom istraživanja vezanih za pismenost u sklopu izbornog kolegija Antropološka demografija primijećene su značajne razlike u stopama pismenosti na području Dalmatinske zagore što je i bio poticaj na detaljnije istraživanje te izradu ovoga rada.

Prije svega, za potrebe rada bilo je potrebno ustanoviti granice u okvirima kojih će biti provedeno istraživanje, odnosno odrediti točan broj naselja koja čine područje Dalmatinske zagore. Stoga se na početku rada daje jasan prikaz granica Dalmatinske zagore uzetih za potrebe istraživanja. U radu se također obrađuje i udio pismenosti na razini Republike

Hrvatske posljednjih 60 godina kako bi se napravila usporedba s prostorom Dalmatinske zagore. U nekim poglavljima izvršena je detaljna analiza razvoja pismenosti na odabranom području na temelju podataka tri popisa stanovništva, 1961., 1991. i 2001. godine. Osim toga uspoređuju se i razlike u stopama pismenosti unutar manjih cjelina Dalmatinske zagore kako bi se ukazalo na različitosti razvoja pismenosti unutar ovog prostora. Razlike u razvoju pismenosti analiziraju se i na temelju starosti i spola stanovništva. Također je u radu izvršena analiza razloga koji su doveli do različitog razvoja pismenosti unutar same Dalmatinske zagore i analiza općeg tijeka razvoja pismenosti. Naposljetku se stopa pismenosti, osim s geografskim smještajem naselja, pokušava dovesti u korelaciju i s veličinom naselja, odnosno brojem stanovnika koji žive u naselju te se daju pojašnjenja zašto u pojedinim naseljima pismenost opada.

2. Objekt, ciljevi i metodologija istraživanja

Objekt istraživanja ovog diplomskog rada jest razvoj pismenosti na području Dalmatinske zagore u razdoblju od 1961. do 2001. godine. Razlog zbog kojeg je odabrano ovo razdoblje jest značajnija promjena u stopama pismenosti među stanovništvom Dalmatinske zagore kao i dostupnost podataka po naseljima za navedene godine. Naime, zbog zaštite podataka na razini naselja za 2011. godinu, podaci se ne objavljuju te je moguće napraviti analizu samo na razini gradova/općina, ali zbog malih razlika u dobnom i spolnom sastavu stanovništva u međupopisnom razdoblju, nedostatak podataka za 2011. godinu nema značajan utjecaj na rad.

Cilj rada jest prije svega prikazati kako je tekao razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori od 1961. godine. Također je jedan od ciljeva usporediti pismenost na tom području u odnosu na ostale dijelove Hrvatske te objasniti zašto se pismenost razvijala različito unutar Dalmatinske zagore.

Metodologija rada temelji se na sljedećem:

- analiza postojeće literature,
- analiza relevantnih internetskih izvora,
- analiza podataka Državnog zavoda za statistiku,
- analiza dostupnih i publiciranih popisa stanovništva,
- obrada podataka u digitalnom obliku uz pomoć programa Microsoft Excel,
- izrada tematskih karata uz pomoć programa Arc GIS.

Hipoteze koje se postavljaju u radu su sljedeće:

- H1 pismenost je u porastu od 1961. do 2001. godine,
- H2 pismenost je veća u naseljima koja su geografski bliža gradskim središtima,
- H3 pismenost je veća u naseljima s dužom tradicijom osnovnog školstva,
- H4 pismenost nije u pozitivnoj korelaciji s brojem stanovnika unutar naselja,
- H5 pismenost je niža među starijim i ženskim stanovništvom.

S obzirom na to da je pismenost jedan od specifičnih parametara pri popisu stanovništva, potrebno je uzeti u obzir da se za dobivanje rezultata pismenosti ne uzima cjelokupno stanovništvo zbog toga što pismenost nije nešto s čime se rađa, nego se ona stječe

i uči tijekom psihofizičkog rasta i sazrijevanja. Stoga se pri analizi pismenosti stanovništva uzima stanovništvo koje je u trenutku popisa bilo starije od određene kronološke dobi. Za ovaj rad, uzeta su u obzir tri popisa stanovništva (1961., 1991. i 2001. godine).

2.1. Metodološki problemi

U Hrvatskoj se često mijenjao upravno-teritorijalni ustroj. Mnogobrojne promjene su se događale na razini županija, gradova/općina i naselja. Najznačajnije promjene su se događale na razini naselja, a upravo su naselja najvažnija prostorna jedinica za izradu ovog diplomskog rada. Naime, naglasak je stavljen na naselja kako bi se što detaljnije prikazao razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori. Promjene na razini naselja nisu zaobišle ovo područje, a nastajale su zbog:

- 1) promjene imena naselja;
- 2) izdvajanja iz drugog naselja;
- 3) spajanja već postojećih naselja u jedno naselje.

Broj naselja se mijenjao tijekom popisa stanovništva. Posebno su velike razlike između popisa stanovništva 1961. i 1991. godine, jer tada dolazi do većih promjena oko broja naselja. Nestaje šest naselja koja se sjedinjuju sa nekim drugim naseljem, ali istovremeno dolazi do formiranja deset novih naselja. Također, prema popisu stanovništva iz 1961. godine za šest naselja nema podataka pa ni ta naselja nisu mogla biti prikazana samostalno. U međupopisnom razdoblju 1991.-2001., promjene u teritorijalnom ustroju su manje; nestaje pet naselja, a formiraju se tri nova naselja. Kao baza za analize (i izradu tematskih karata) koristila se teritorijalna podjela iz popisa stanovništva 2011. stoga je bilo potrebno naselja iz ranijih popisa (1961., 1991., 2001.) svesti na teritorijalni ustroj iz 2011. Za potrebe izrade baze podataka korišten je osnovni sloj naselja preuzet iz SRPJ-a (Središnjeg registra prostornih jedinica Državne geodetske uprave).

Važno je napomenuti kako postoje određeni broj naselja nastalih prema prethodnim popisima iz većeg broja naselja. Za potrebe ovog rada ta naselja su zbrojena i svedena na naselje koje postoji danas. Među tim naseljima u Šibensko-kninskoj županiji je naselje Polača, nastala spajanjem naselja Mala Polača, Turić i Velika Polača. Naselje Oklaj je

povećano pripajanjem naselja Kula koje je prestalo postojati 1981. godine. U Splitsko-dalmatinskoj županiji postoji također određeni broj takvih naselja. Naselje Tugare povećano je pripajanjem naselja Humac 1991. godine, koje prestaje postojati. Gradsko naselje Sinj je također uvećano 1981. godine za naselje Podvaroš. Naselje Tijarica nastalo je tek 2001. godine spajanjem triju naselja, Donja Tijarica, Gornja Tijarica i Vrandolac. Također 2001. nastaje i naselje Rašćane spajanjem naselja Donje Rašćane i Gornje Rašćane. Naselje Lećevica se povećalo 1991. godine pripajanjem naselja Ubli koje prestaje postojati.

S druge pak strane, puno je veći broj naselja koja su nastala izdvajanjem iz nekih drugih naselja. Primjerice, u Šibensko-kninskoj županiji naselja Ljubač i Potkonje su do 1961. iskazivana kao dio naselja Vrbnik u današnjoj Općini Biskupija. U Splitsko-dalmatinskoj županiji je broj takvih naselja znatno veći. Zanimljivo je da se sva novonastala naselja nalaze na području Imotske krajine, osim naselja Vinovac u Općini Marina, koje 2001. godine nastaje izdvajanjem iz naselja Mitlo i naselja Putišići nastalog 1991. godine izdvajanjem dijela naselja Donji Dolac. Najveći broj naselja nastalih 1991. nastao je izdvajanjem dijela područja nekog od naselja. Tako nastaju Hršćevani (izdvajanjem dijela područja naselja Zmijavci), Medvidovića Draga (izdvajanjem dijela područja naselja Glavina Donja), Postranje (izdvajanjem dijela naselja Donji Proložac), Šumet (izdvajanjem dijela naselja Krivodol), Rastovac (izdvajanjem dijela naselja Zagvozd) i Župa Srednja (izdvajanjem dijela naselja Župa). Također, dio naselja nije naveden jer su podaci vezani za njih prema popisu stanovništva iz 1961. godine sadržani u podacima drugih naselja, tj. ta naselja su iskazivana kao dio nekog drugog naselja. Radi se o sljedećim naseljima: Ivanbegovina, podaci su sadržani u naselju Poljica; Glavina Donja i Glavina Gornja, podaci su sadržani u naselju Imotski; Dolića Draga, podaci su sadržani u naselju Lokvičići; Drum i Podosoje, za koje su podaci sadržani u naselju Podbablje Gornje¹.

Područje Dalmatinske zagore sačinjava 35 administrativnih jedinica, tj. 26 općina i 9 gradova. Među svim administrativnim jedinicama, dva grada (Omiš i Šibenik) te dvije općine (Marina i Seget) se samo djelomično nalaze na području Dalmatinske zagore, jer se dio naselja u njihovom sastavu nalazi na priobalju, a dio u Dalmatinskoj zagori.

¹ Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., Broj stanovnika po gradovima, općinama i naseljima s objašnjenjima promjena, CD-ROM, Zagreb, DZS.

3. Teritorijalni ustroj Dalmatinske zagore

Kada se govori o pojmu Dalmatinska zagora odmah dolazi do određenog problema zbog toga što se ne radi o geografski određenom i preciziranom prostoru nego su definicije uvelike različite od autora do autora. Pojam Dalmatinska zagora je vrlo nejasan i mišljenja o njemu među stručnjacima nisu ujednačena. Sam pojam *zagora* uglavnom se definira kao prostor s onu stranu, tj. iza gore ili planine. Odnosno, radi se o prostoru koji ne graniči direktno s morem, ali je određenim elementima povezan s primorjem (Matas i Faričić, 2011). Međutim, u pojedinim dijelovima Dalmacije vrlo je teško odrediti radi li se o prostoru Dalmatinske zagore ili ne jer su mnogi klanci i prijevoji bili tijekom prošlosti mjesta susreta različitih kulturoloških identiteta, a djelomično su to i danas (Botić, 2011).

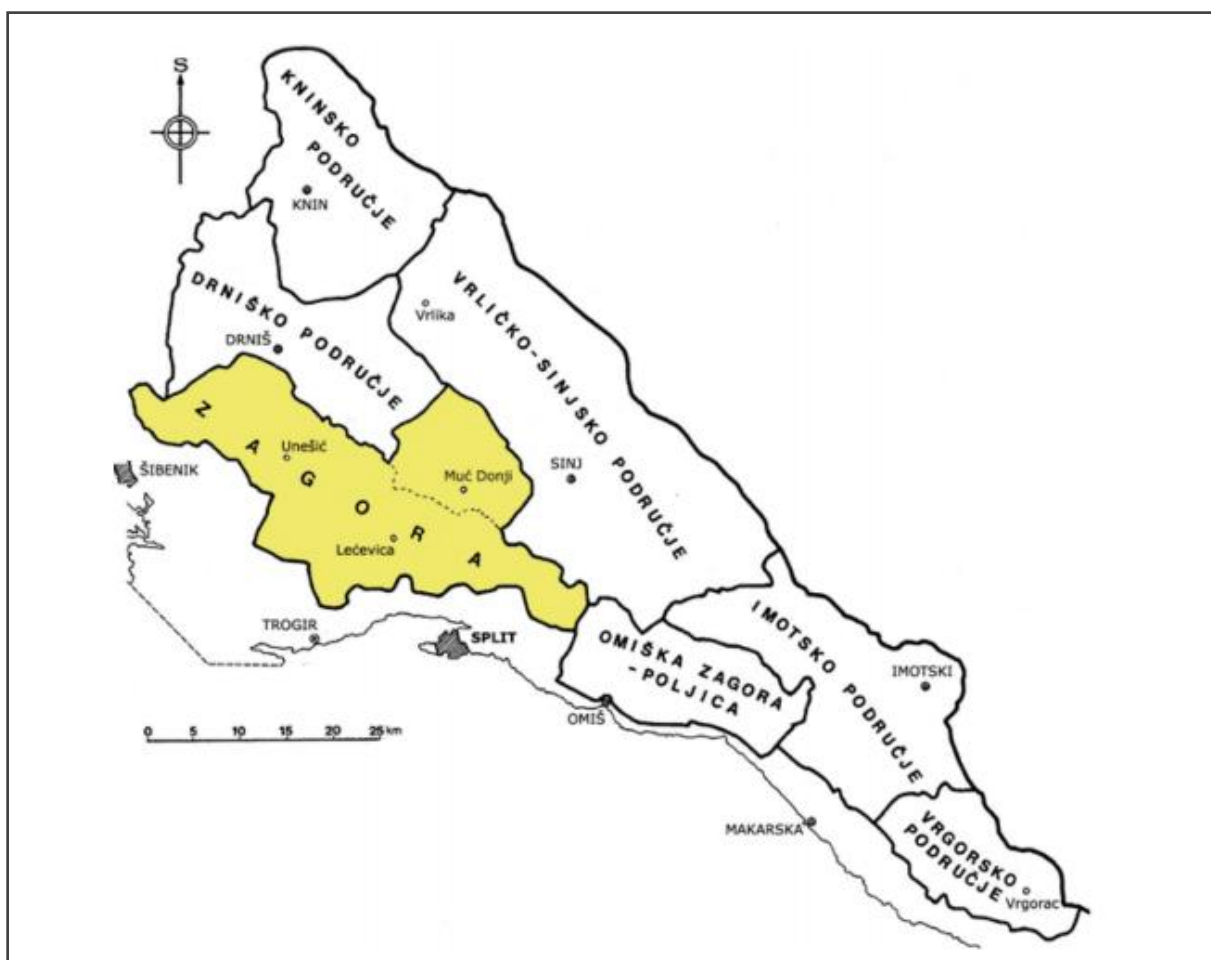
Unatoč tome što veliki broj autora daje vlastito viđenje pojma Dalmatinska zagora, u radu su spomenute samo neke od najvažnijih i novijih definicija. Glavni razlog tomu jest što je objekt istraživanja rada razvoj pismenosti na području Dalmatinske zagore, a ne precizno definiranje tog pojma. Tako se npr. navodi da „Prostor Dalmatinske zagore obuhvaća dio Dalmacije koji se nalazi između rijeke Krke na zapadu i Neretve na istoku te između Dinarskog gorja na sjeveru i priobalnih uzvisina (Rilić, Biokovo, Mosor, Kozjak, Opor, Vilaja i Trtar) na jugu. Tako izdvojen prostor uz fizičkogeografske, pa time i klimatske posebnosti, ističe se i posebnostima u povijesnom, demografskom i gospodarskom razvoju“ (Hodžić i Šore, 2011).

Petar Kužić u svom dijelu *Povijest Dalmatinske zagore* piše sljedeće: „Dalmatinska zagora kao prostorna cjelina ima za neupućene veoma određene granice. Stanovništvo u Primorju shvaća Zagoru kao cjelokupan prostor Dalmacije koji se prostire iza primorskoga planinskoga grebena sastavljenog od planina Trtar, Kozjak, Mosor i Biokovo, a ta se netočnost pomalo ustaljuje u novinama i ostalim masmedijima. Znajući za granice i opseg Poljičke kneževine, Cetinske krajine i prostora Petrova polja, brzo nam se ukaže sjeverna i istočna međa, a kad Trogirsku zagoru razgraničimo od marinske kotline, konačno dobijemo točnu sliku o rasprostiranju Dalmatinske zagore... Dakle, Zagora je dio južne Hrvatske omeđen bilima Trtra, Velikog Jelinka, Kozjaka, Mosora, područjem Poljica, rijekom Cetinom i Cetinskom krajinom, bilom Svilaje i Moseća, područjem Petrova polja te kanjonom rijeke Čikole“ (Kužić, 1997: 7,8). Iz navedenoga jasno proizlazi da autor područjem Dalmatinske zagore smatra jedan uži dio dalmatinskog zaobalja. Ono što se može primijetiti jest da autor

Dalmatinskom zagorom ne smatra Imotsku i Vrgorsku Krajinu. Također, vrlo je nejasno što smatra granicom prema područjima imotske i vrgorske krajine. Zanimljivo je i Šipićevo viđenje pojma Dalmatinska zagora za koji smatra da je pojam stvoren nakon Drugog svjetskog rata i to kao kontrast pojmu splitsko-trogirskog bazena. Prema Šipiću, radi se o prostoru recentnog gospodarskog razvoja srednje kopnene Dalmacije, od Obrovca do Vrgorca, gdje nakon Drugog svjetskog rata dolazi do uznapredovanog iseljavanja i osiromašenja (Šipić, 2011).

Magaš u dijelu *Geografija Hrvatske* navodi kako se područje Bukovice i Pozrmanja ponekad u geografskoj literaturi naziva Zagorom, no s obzirom na to da se radi o području koje nema izraženijeg gorskog ili planinskog niza, za ovaj prostor bolje je upotrijebiti pojam *zaobalje*. Prema njegovom viđenju, Dalmatinska zagora se dijeli na sjevernodalmatinsku i srednjodalmatinsku zagoru. Sjevernodalmatinska zagora se dijeli na Šibensku, Drnišku i Kninsku zagoru. Šibenska zagora je prostor koji počinje od područja sjevernodalmatinske zaravni s usjecima Krke i Čikole do Danilskog polja i gorja Boraja. Drniška zagora je određena Petrovim poljem, planinom Prominom i unešićkim krajem. Treća sastavnica sjevernodalmatinske zagore (Kninska zagora), određena je granicama planine Dinare te tokovima rijeke Krke s Butišnicom i Krčićem. Srednjodalmatinskom zagorom Magaš smatra područje između Kozjaka, Mosora i Biokova s južne strane te Dinare i Kamešnice sa sjeverne strane. Područje srednjodalmatinske zagore se dijeli na: Vrličku zagoru, Trogirsku, Splitsko-kaštelansku, Sinjsku ili Cetinsku zagoru, Poljičko-lovrečku i Imotsko-vrgorsku zagoru. Vrlička zagora je područje određeno gornjom kompozitnom dolinom rijeke Cetine te sjeveroistočnih padina Dinare i Svilaje. Trogirska zagora je područje sjeverno od Kozjaka specifično po brojnim krškim bilima i udolinama. Splitsko-kaštelanska zagora je površinski veliko područje koje je određeno uzvisinama Kozjaka, a u unutrašnjosti se prostire sve do južnih padina Svilaje. Sinjska ili Cetinska zagora određena je dolinom Cetine i masivima Dinare i Svilaje. Poljičko-lovrečka zagora je određena donjim tokom Cetine kao i nekadašnjim područjem Poljičke Republike. Posljednja cjelina je Imotsko-vrgorska zagora s južne strane omeđena Biokovom i Rilićem. U ovoj podjeli moguće je posebno izdvojiti Vrgorski kraj kao prijelazni prostor prema niskoj Hercegovini, a u kojem dominira Vrgorsko polje (Magaš, 2013). Vukosav navodi kako je Vrgorski kraj u kontekstu prostora Dalmatinske zagore njezin najjužniji dio te po svojim prirodno-geografskim i sociogeografskim značajkama predstavlja prijelazno područje između brdsko-planinskog dijela Imotske krajine na sjeverozapadu i plodnog donjeneretvanskog prostora na jugoistoku (Vukosav, 2011).

Kao što je već navedeno, rad koji je uzet kao osnova u određivanju teritorijalnog ustroja Dalmatinske zagore jest rad Matasa i Faričića (2011) izdan u Zborniku radova o Dalmatinskoj zagori. Osobito važno u njihovom radu jest što se jasno razgraničava pojam Dalmatinska zagora i Zagora te su date jasnije granice Dalmatinske zagore u odnosu na neke druge autore. Autori navode kako ime Dalmatinska zagora više predstavlja opće geografsko ime nego ime koje sadrži upravno-teritorijalno značenje, ali ga se zbog njegove široke zastupljenosti ne smije zanemariti. Također, autori navode podjelu Dalmatinske zagore na manje teritorijalne cjeline za koje daju i generaliziranu geografsku kartu, a to su Vrgorsko područje, Imotsko područje, Omiška zagora ili Poljica, Vrličko-sinjsko područje, Kninsko područje, Drniško područje, Zagora u užem smislu (Slika 1.). Upravo se ova njihova podjela koristi u daljnjem radu.

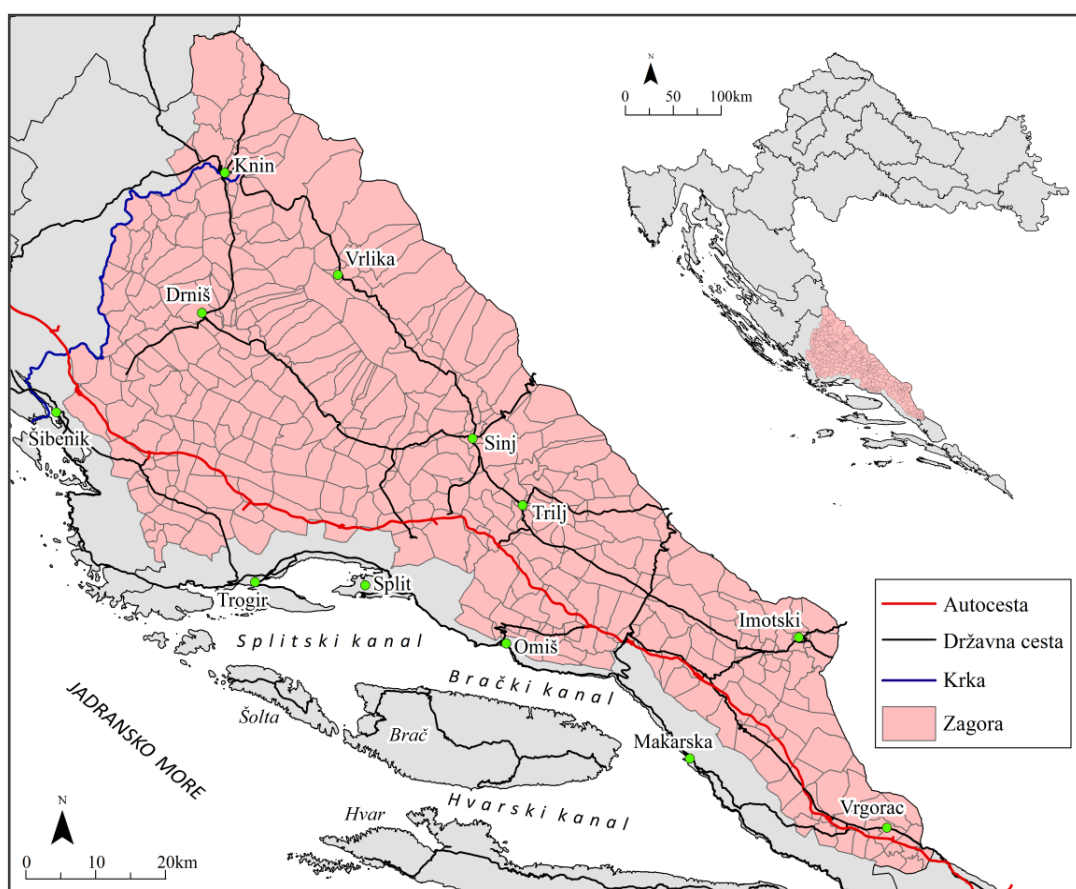

Slika 1. Cjeline Dalmatinske zagore

Izvor: Prema Matas i Faričić, 2011.

Osim Zagore u užem smislu koju Matas i Faričić dijele na Šibensku, Splitsku i Trogirsku zagoru, uz detaljni teritorijalni obuhvat svake od navednih cjelina, o ostalim područjima ne pišu mnogo. Za Zagoru u užem smislu autori navode sljedeće: „Ona se ističe razmjerno velikim površinama, dugom tradicijom naziva Zagora i promjenljivošću njegova obuhvata. Prvi poznati spomen toga imena pronađen je u dokumentima crkvenog sabora održanog u Splitu 1185. godine i to kao ime župe Zagorje (Zagora), koja je (uz župe Trogir, Drid i Šibenik) pripadala Trogirskoj biskupiji.“(Matas i Faričić, 2011: 50). Genezu podjele ostalih područja pronalaze u povlačenjima Osmanlija i dolasku Mlečana na vlast, koji pak manje cjeline oko vodećih gradskih centara ili utvrda nazivaju krajinama (Matas i Faričić, 2011).

Unatoč popriličnim nejasnoćama o teritorijalnom obuhvatu Dalmatinske zagore, za potrebe ovog rada uzeta je definicija Zagore prema Matas i Faričić (2011) te je na temelju nje određen točan broj naselja koja se nalaze na teritoriju Dalmatinske zagore čime je ujedno preciziran geografski smještaj toga područja u odnosu na prostor Hrvatske (Slika 2.).

Slika 2. Geografski smještaj Dalmatinske zagore (sa granicama naselja) u Hrvatskoj

Izvor: Izrađeno na osnovi teritorijalne podjele DZS-a u programu ArcGis

U Vrgorsko područje ubrajaju se naselja koja administrativno pripadaju i gravitiraju području upravnog grada Vrgorca, kao jedinog gradskog središta u tom dijelu Dalmatinske zagore. Imotsko područje čine naselja koja administrativno pripadaju Gradu Imotskom i općinama Cista Provo, Lokvičići, Lovreć, Podbablje, Proložac, Runovići, Zagvozd i Zmijavci. Vrličko-sinjsko područje obuhvaća naselja čak triju gradova: Sinja kao većeg te Vrlike i Trilja kao manjih gradskih središta. Ovom području pripadaju i naselja koja se nalaze u općinama Hrvace, Otok i Dicmo.

U Kninsko područje, osim naselja koja administrativno pripadaju Gradu Kninu, uključena su i naselja općina Biskupija, Civljane i Kijevo. Drniško područje sačinjavaju naselja u okviru Grada Drniša i naselja koja pripadaju općinama Promina, Ružić i Unešić. Za Omišku zagoru tj Poljica, uzet je u obzir dio naselja koja administrativno pripadaju Gradu Omišu, tj. ona naselja koja se nalaze u zaleđu Omiša, kao i sva naselja iz općine Šestanovac.

Najkompleksnije je bilo odrediti naselja koja se nalaze u sastavu Zagore u užem smislu. Naime, radi se o prostoru velike površine koji je podijeljen između dvije županije (Šibensko-kninske i Splitsko-dalmatinske) te je rascjepkan na veliki broj općina. Osobito je problem što se na ovom području nalaze općine kojima se dio naselja nalazi u Zagori, a dio u priobalju. S ovim problemom se susreću svi oni koji pišu o tematici vezanoj za Dalmatinsku zagoru: „...prostor Općine Marina nema stroge podjele gdje započinje Zagora, a završava primorje, ali stanovništvo zna tko kome pripada“ (Škember i Matijaš, 2014:189). Tako su iz Splitsko-dalmatinske županije uzeta sva naselja iz općina Dugopolje, Klis, Lećevica, Muć, Prgomet i Primorski Dolac, dok je dio naselja uzet iz općina Marina i Seget. Iz Šibensko-kninske županije uzet je dio naselja koja administrativno pripadaju Gradu Šibeniku.

Na kraju, Dalmatinsku zagoru čine 323 naselja. Važno je napomenuti kako je za zapadnu granicu uzet tok rijeke Krke, pa naselja zapadnije od njega nisu uzeta kao dio Dalmatinske zagore. Granica na istoku određena je administrativnim granicama Grada Vrgorca, dok je ona na sjeveru određena granicom Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Određivanje južnih granica uglavnom prati navedene primorske uzvisine Trtara, Opora, Kozjaka, Mosora, Omiške Dinare, Biokova i Rilića. Za neka naselja se vodilo računa o njihovoj pripadnosti župnom ili poštanskom središtu te njihova povijesna i kulturološka obilježja povezana sa Zagorom².

² Mitlo, Rastovac i Vinovac u Općini Marina pripadaju Župi Blizna te poštanskom uredu Blizna Donja. Bristivica, Ljubitovica i Prapatnica su naselja u Općini Seget. Bristivica i Ljubitovica su samostalne župe, a

4. Prethodna istraživanja

Kada se govori o prethodnim istraživanjima vezanima za ovu tematiku važno je naglasiti kako nema istraživanja koja se konkretno bave razvojem pismenosti u Dalmatinskoj zagori, stoga je ovo prvi rad koji se bavi upravo ovom specifičnom tematikom. Istraživanja važna za temu ovog diplomskog rada mogu se podijeliti na ona koja govore općenito o prostornom smještaju Dalmatinske zagore te njenim povijesnim i geografskim značajkama, kao i ona koja govore o razvoju školstva na području Dalmacije, a posebno Dalmatinske zagore, jer je upravo razvoj školstva uvelike utjecao i na razvoj pismenosti. Spoj tih dviju tematika, kao i kritičko analiziranje dijelova određenih radova pomažu u pisanju diplomskog rada.

Jedno od važnijih istraživanja vezano za povijesna obilježja Dalmatinske zagore jest Kužićeva *Povijest Dalmatinske Zagore* (1997). Važnost ovoga istraživanja jest u tome što se autor prije svega bavi pojmom Zagora i Dalmatinska zagora s povijesnog gledišta, čime je potvrdio kako se pojam Dalmatinska zagora ne može razmatrati samo iz geografskog nego i povijesnog konteksta. Potrebno je spomenuti i znanstvene članke u kojima se piše o manjim dijelovima Dalmatinske zagore, ali se zapravo govori i o drugačijim gledištima različitih autora o prostornom obuhvatu onoga što se naziva Zagorom. Jedan od tih članaka je članak autora Derada, *Trogirska zagora - suvremeni tokovi razvojnog procesa geografske sredine* (1976). Drugi takav članak je *Toponimija djela Splitske zagore* (2001.) autora Matasa. Najznačajniji broj istraživanja vezanih za tematiku Dalmatinske zagore nalazi se u Zborniku radova *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije* (Matas i Faričić, 2011). U navedenom Zborniku radova, kroz 34 znanstvena rada, tematika Dalmatinske zagore obrađuje se iz različitih gledišta. Zbornik je podijeljen u četiri dijela, a za ovaj diplomski rad najvažniji je prvi dio u kojem se govori o geografskim, prirodoslovnim i prostorno-planerskim temama. Iz Zbornika je potrebno istaknuti članak Matasa i Faričića pod naslovom *Zagora-uvodne napomene i terminološke odrednice*. Važnost ovoga članka jest u tome što detaljno daje prostorne odrednice Dalmatinske zagore te njenu podjelu na manje cjeline. S obzirom na to da se radi o relativno novijem znanstvenom istraživanju, koje vrlo

Prapatnica je pod župom Bristivica. Poštanski ured kojem pripada Bristivica je Blizna Donja, dok su Prapatnica i Ljubutovica pod poštanskim uredom u Prgometu. Ostala naselja u općini Marina, iako ne izlaze izravno na more (Dograda, Gustirna, Najevi, Pozorac, Svinca) i općini Seget (Seget Gornji) ne pripadaju naseljima Dalmatinske zagore jer su dio Župe Marina, odnosno Seget Donji, kao i poštanskog ureda u Marini, odnosno u Trogiru.

kritički i detaljno daje objašnjenja vezana za Dalmatinsku zagoru i njene manje cjeline, ono je od velike važnosti za ovaj rad.

Drugi dio istraživanja, kao što je već naglašeno, vezan je za razvoj školstva u Dalmaciji, posebice Dalmatinskoj zagori. Upravo istraživanja vezana za razvoj školstva daju veliki broj odgovora na pitanja vezana za razvoj pismenosti. Jedno od takvih istraživanja jest rad Mate Zaninovića *Iz prošlosti školstva u Dalmaciji* (1979) u kojem se govori o kretanju broja škola u čitavoj Dalmaciji. Djelo istog autora *O odgoju, obrazovanju i javnoj nastavi* (2006) je također vrlo važno jer govori o nejednakim uvjetima razvoja školstva, a time i pismenosti na području dalmatinskog primorja i zagore. Jedan od rijetkih članka koji se bavi tematikom opismenjavanja jest članak pod naslovom *Suradnja HKD „Napredak“ i Seljačke sloge u kampanji opismenjavanja* (Leček, 2004). Zasigurno najvažnije djelo jest Zbornik radova *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore: školstvo zalog za budućnost* (2014). Ovaj zbornik se sastoji od tri dijela, a to su: *Iz povijesti školstva, Sjećanja i duboki tragovi i Očuvanje identiteta zalog budućnosti*. Za ovaj diplomski rad najvažniji su radovi koji se nalaze u dijelu *Iz povijesti školstva*, jer se u njima daje povijesni osvrt i pojašnjava na koji način je u pojedinim dijelovima Dalmatinske zagore dolazilo do otvaranja školskih ustanova, te kako se razvijao proces opismenjavanja. Važnost navedenog zbornika radova jest upravo u tome što se jedini osvrće na školstvo upravo na područje Dalmatinske zagore uzimajući u obzir mnoge specifičnosti koje su utjecale na razvoj školstva na istom prostoru.

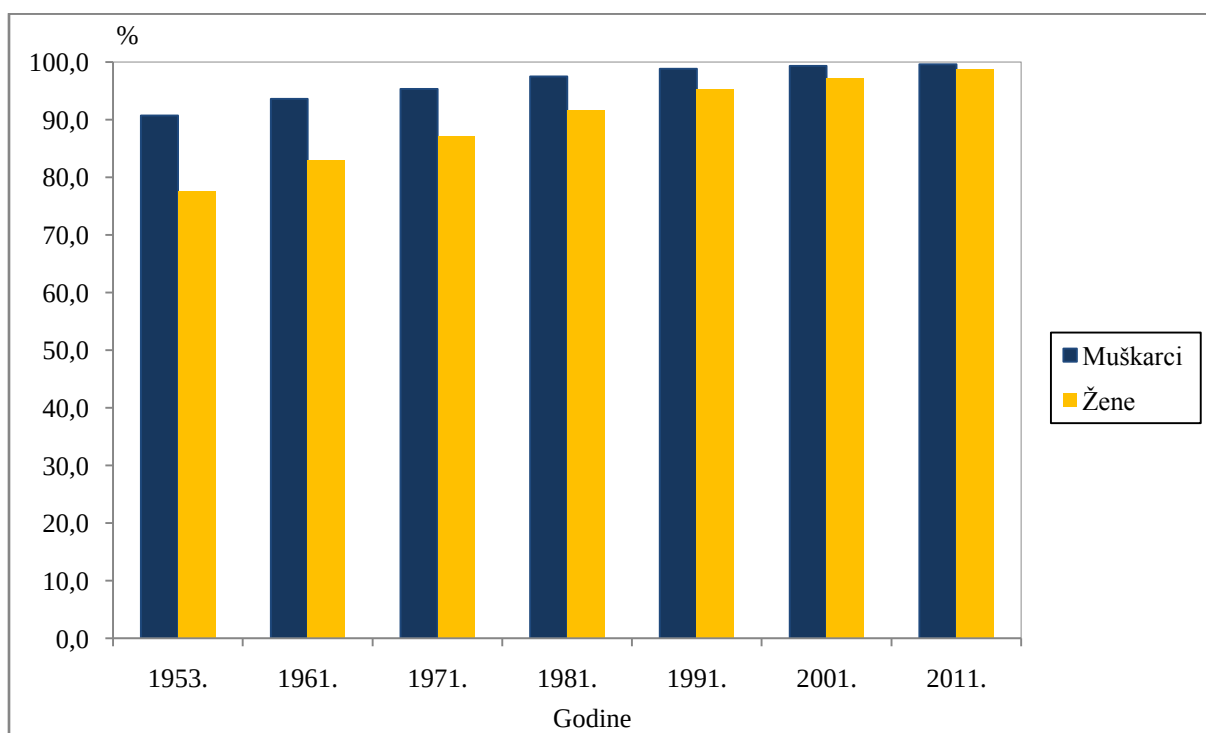
5. Kretanje pismenosti u Hrvatskoj od 1953. do 2011.

Unatoč velikim razlikama u razvoju pismenosti na području Republike Hrvatske potrebno je spomenuti i proces razvoja pismenosti posljednjih šezdesetak godina. Naime, masovnije opismenjavanje u Hrvatskoj kreće tek nakon Drugog svjetskog rata s dolaskom socijalističkih vlasti, koje kao jedan od svojih zadataka navode iskorjenjivanje nepismenosti. Nepismenost se pokušava iskorijeniti i preko raznih tečajeva opismenjavanja, poznatijih kao analfabetski tečajevi. Takvi tečajevi bili su vrlo popularni i učinkoviti u Dalmaciji, posebno na otocima i u primorskim mjestima, dok u selima Dalmatinske zagore nisu imali toliko veliki uspjeh (Zaninović, 1979). Godine 1953. u Hrvatskoj je 83,7% pismenog stanovništva. Muškaraca je već tada preko 90% pismenih, dok je pismenost žena bila znatno manja (77,6%). Sljedeći popis stanovništva koji je proveden osam godina kasnije (1961.) pokazuje kako je pismenost veća za 4,2% no i dalje je primjetna razlika u pismenosti muškaraca (koja iznosi 93,6%) i žena (82,9%). Popis iz 1971. pokazuje da je u Hrvatskoj pismenost premašila 90% i iznosi 91%, ali s tim da je ona kod ženskog stanovništva i dalje značajno niža (87,1%). Pismenost kod ženskog stanovništva prelazi 90% tek prema popisu stanovništva iz 1981. godine (91,6%), dok je kod muškaraca iste godine iznosila 97,5%. Posljednja tri popisa pokazuju kako pismenost u Hrvatskoj iznosi više od 95%, a niti razlike u pismenosti ženskog i muškog stanovništva više nisu značajne kao što su bile prema prethodnim popisima (Slika 3.). Prema posljednjem popisu stanovništva u Hrvatskoj (2011.), pismenost iznosi 99,2% te je kod muškog stanovništva ona gotovo 100%, dok je pismenost ženskog stanovništva iznosila 98,7% (Tablica 1.).

Tablica 1. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti i spolu u Hrvatskoj, popisi stanovništva od 1953. do 2011.

Godina	Ukupno			Muškarci			Žene		
	ukupno	pismeno		ukupno	pismeno		ukupno	pismeno	
		broj	%		broj	%		broj	%
1953.	3204148	2682036	83,7	1489585	1351608	90,7	1714563	1330428	77,6
1961.	3409728	2998013	87,9	1604893	1502692	93,6	1804835	1495321	82,9
1971.	3781944	3443426	91,0	1810758	1726094	95,3	1971186	1717332	87,1
1981.	3953657	3734009	94,4	1895171	1848496	97,5	2058486	1885513	91,6
1991.	4189512	4062074	97,0	2013652	1990309	98,8	2175860	2071765	95,2
2001.	3951410	3881633	98,2	1886908	1874215	99,3	2064502	2007418	97,2
2011.	3867863	3835561	99,2	1852243	1845508	99,6	2015620	1990053	98,7

Izvor: Popis stanovništva 1953., Knjiga XI, Starost, pismenost i narodnost, za opštine prema upravnoj podeli u 1953. godini, SZS, Beograd, 1965.; Knjiga II, Popis stanovništva 1961., Pismenost i školovanost, Rezultati za socijalističke republike i demografske rejone, SZS, Beograd, 1971.; Popis stanovništva i stanova 1971., Knjiga II, Stanovništvo, pismenost i školovanost, Rezultati po republikama i pokrajinama, SZS, Beograd, 1974.; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. III 1981., Nepismeni po naseljima, CD-ROM, SZS, Beograd; Popis stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Nepismeni prema starosti i spolu, CD-ROM, DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, popis 2001., DZS, Zagreb, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, www.dzs.hr.

Slika 3. Pismenost muškaraca i žena u Hrvatskoj od 1953. do 2011.

Izvor: Kao za Tablicu 1.

Promatra li se pismenost stanovništva prema županijama u posljednja dva popisa stanovništva (Tablica 2.), proizlazi da je u svim županijama 2001. godine više od 95% stanovništva starijeg od 10 godina bilo pismeno, a deset godina kasnije (2011.), više od 98% stanovništva. Najveća stopa pismenosti 2001. i 2011. bila je u Primorsko-goranskoj županiji i Gradu Zagrebu; 2001. godine iznosila je 99,4%, a 2011. 99,7%. U posljednjem popisu se i Istarska županija uvrstila u grupu najviših stopa pismenosti uz već spomenute Primorsko-goransku i Grad Zagreb.

Iako je stopa pismenosti u Šibensko-kninskoj županiji (u kojoj se nalazi najveći broj naselja Dalmatinske zagore) najviše porasla u posljednjem međupopisnom razdoblju u odnosu na ostale županije u Hrvatskoj (za 3,0 postotna poena), ona je i dalje ostala županija s najnižim stopama stanovništva starijeg od 10 godina koje je znalo čitati i pisati; 2001. godine bilo je i 94,9% pismenog stanovništva, a 2011. godine 98,0%. Nešto više stope pismenosti, ali još uvijek niske u odnosu na ostali prostor Hrvatske (manje od 97,0%), bile su 2001. godine u Sisačko-moslavačkoj županiji, Ličko-senjskoj, Zadarskoj i Vukovarsko-srijemskoj županiji. Podaci iz 2011. godine pokazuju drugačiju situaciju. Najviši je porast pismenosti od ove četiri županije zabilježen u Ličko-senjskoj (za 2,0 postotna poena) pa je manju stopu pismenosti od ove županije imalo čak devet županija.

Za razliku od Šibensko-kninske, Splitsko-dalmatinska županija (u kojoj se također nalazi dio naselja Dalmatinske zagore) ima više stope pismenosti. Po vrijednostima ona je u skupini županija gdje je pismenost 2011. godine bila viša od 99%, tj. iznosila je 99,2% u ukupnom stanovništvu starijem od 10 godina.

Tablica 2. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti po županijama, popisi stanovništva 2001. i 2011.

Županije	2001.			2011.		
	Ukupno	Pismeno stanovništvo	Udio pismenih (%)	Ukupno	Pismeno stanovništvo	Udio pismenih (%)
Zagrebačka	274709	269956	98,4	284178	281960	99,2
Krapinsko-zagorska	126997	125037	98,5	120418	119475	99,2
Sisačko-moslavačka	166071	160507	96,6	156967	154554	98,5
Karlovačka	129058	125300	97,1	117828	116169	98,6
Varaždinska	164394	162679	99,0	158650	157827	99,5
Koprivničko-križevačka	110873	109340	98,6	104057	103207	99,2
Bjelovarsko-bilogorska	118375	115638	97,7	108115	106727	98,7
Primorsko-goranska	279268	277587	99,4	271916	271174	99,7
Ličko-senjska	48334	46787	96,8	46713	46136	98,8
Virovitičko-podravska	82397	80620	97,8	76537	75649	98,8
Požeško-slavonska	74585	72348	97,0	70093	68969	98,4
Brodsko-posavska	154171	150418	97,6	142007	140245	98,8
Zadarska	142816	138245	96,8	152939	150644	98,5
Osječko-baranjska	292792	286978	98,0	275891	273108	99,0
Šibensko-kninska	100544	95385	94,9	99941	97920	98,0
Vukovarsko-srijemska	179109	173433	96,8	160506	157923	98,4
Splitsko-dalmatinska	408204	400233	98,1	407099	403744	99,2
Istarska	187669	185990	99,1	189524	188903	99,7
Dubrovačko-neretvanska	108282	107054	98,9	109834	109355	99,6
Međimurska	104272	103361	99,1	101380	100768	99,4
Grad Zagreb	698490	694137	99,4	713270	711104	99,7
HRVATSKA	3951410	3881633	98,2	3867863	3835561	99,2

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, popis 2001., DZS, Zagreb, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, www.dzs.hr.

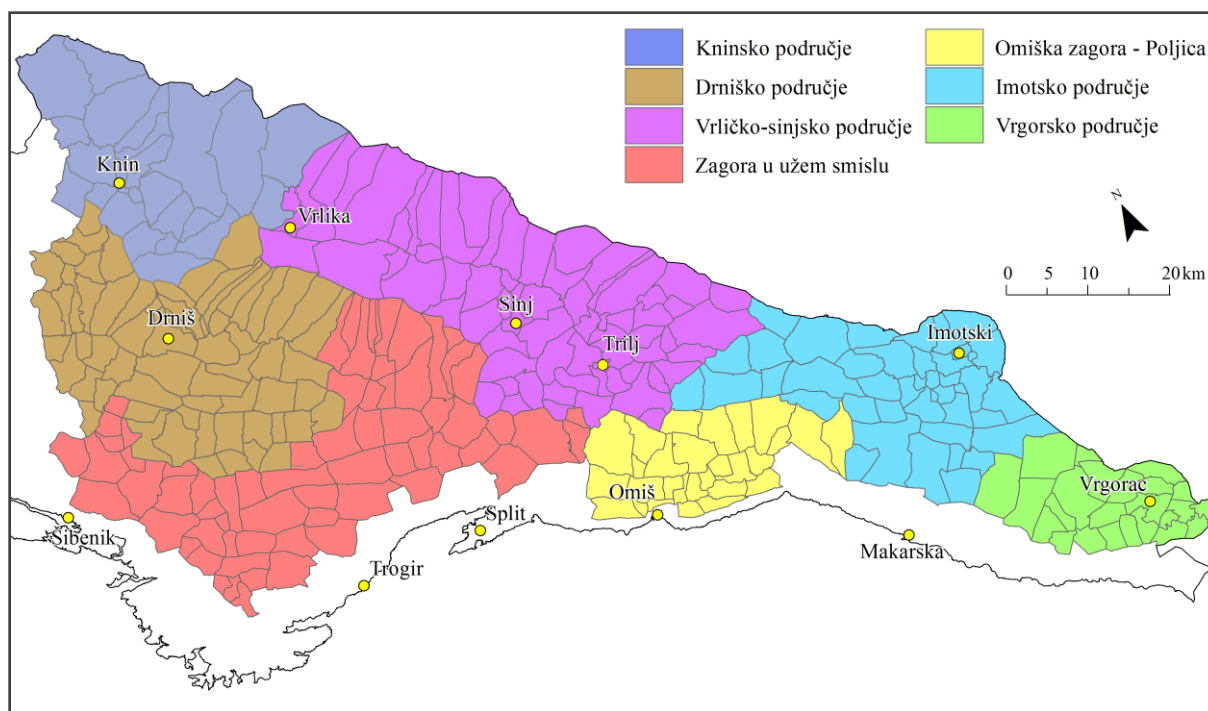
6. Usporedba razvoja pismenosti između cjelina Dalmatinske zagore

Dalmatinska zagora je prostor koji nema jasno definirane granice, kao ni jedinstvenu podjelu na manje cjeline. Naime, različiti autori u svojim radovima dijele prostor Dalmatinske zagore na različit broj manjih cjelina. Korištena podjela Matasa i Faričića (2011) u ovom radu govori o podjeli Dalmatinske zagore na sedam manjih cjelina na temelju povijesnog značenja vodećih gradskih centara ili utvrda nakon oslobođanja od Osmanlija. No osim generalizirane karte s podjelama (Slika 1.) ne daje se detaljan opis granica ovih cjelina, niti se navodi koja naselja pripadaju kojoj cjelini.

Za analizu ovoga istraživanja bilo je potrebno odrediti koja naselja pripadaju u navedene cjeline Dalmatinske zagore. Naselja vrgorskog, imotskog, vrličko-sinjskog i drniškog područja su naselja koja su pripadala starim općinama Vrgorac, Imotski, Sinj i Drniš. Naselja koja čine Kninsko područje pripadala su staroj Općini Knin i nalaze se istočno od toka rijeke Krke, ali bez naselja današnjih općina Kistanje i Ervenik. Omišku zagoru ili Poljica čine naselja koja se nalaze u zaleđu stare općine Omiš i uglavnom se poklapaju s povijesnim naseljima dijela Poljičke republike, tj Gornjih i Srednjih Poljica. Radi se o prostoru u zaleđu Omiša koji predstavlja gravitacijski centar tim naseljima. Omiška zagora je od mora odvojena uzvišenjima Poljička Planina, Dohnja i Omiška Dinara. Istočne granice joj se uglavnom podudaraju sa naseljem Grabovac, zapadne s granicama naselja Dolac i Dubrava, a sjeverne s naseljima Nova sela i Žeževica (Carević, 2011). Zagora u užem smislu ili Zagora jest cjelina za koju su uzeta pojedina naselja iz sastava nekadašnjih općina Šibenik, Trogir i Split (Korenčić, 1979).

Najveći broj naselja (73) nalazi se u Vrličko-sinjskom području. Slijedi ga Zagora sa 68 naselja, a potom Drniško područje sa 63 naselja. U Imotsko područje spadaju 43 naselja, Omišku zagoru 28, a najmanji broj naselja (24) je u Vrgorskom i Kninskom području (Slika 4.).³

³ Detaljna karta s popisom i smještajem naselja nalazi se u Prilogu 2.

Slika 4. Cjeline Dalmatinske zagore s pripadajućim naseljima

Izvor: Izrađeno na osnovi teritorijalne podjele DZS-a i podjele Dalmatinske zagore na cjeline prema Matas i Faričić (2011) u programu Arc Gis

Unatoč različitim površinama, broju naselja i broju stanovnika moguće je usporediti razvoj pismenosti među cjelinama Dalmatinske zagore.

Omiška zagora ili Poljica⁴ jest zasigurno cjelina Dalmatinske zagore koja prednjači u razvoju pismenosti. Tijekom sva tri analizirana popisa stanovništva (1961., 1991. i 2001.), udio pismenog stanovništva u ovom dijelu Dalmatinske zagore je viši nego u ostalim cjelinama (Tablica 3.). Radi se o prostoru koje nema veće gradsko ili funkcionalno središte u unutrašnjosti te je vezana za Grad Omiš. Omiš je priobalno naselje odvojeno od svog zaleđa prirodnim uzvisinama Mosorom i Omiškom Dinarom, što ukazuje na izostanak utjecaja ovoga grada na razvoj pismenosti u zaleđu u usporedbi s ostalim priobalnim gradovima i pripadajućim zaleđem. Stoga se uzrok visokom udjelu pismenih u Omiškoj zagori može objasniti postojanjem povijesne Poljičke Republike. Naime, na području Poljica je, uz ostale društvene posebnosti koje su karakterizirale ovo područje, zahvaljujući visokoj razini samoupravljanja Poljičana, bilo rašireno djelovanje „popova glagoljaša“. Popovi glagoljaši

⁴ Poljica su naziv za kraj istočno od Splita. Protežu se od Žrnovnice do Blata na Cetini i Omiša te od priobalnih naselja Podstrana, Jesenice i Duće (URL 1).

bili su svećenici koji su se u bogoslužju koristili glagoljicom i staroslavenskim jezikom, čime su bili bliži običnom puku za razliku od ostalog katoličkog svećenstva koje je u bogoslužju koristilo latinski jezik. Jedan od oblika djelovanja popova glagoljaša bilo je i opismenjavanje naroda. O važnosti djelovanja ovih svećenika govori i sljedeći citat: „Stoljetna pismenost u Poljicima isključiva je zasluga svećenika, popova glagoljaša. Ti se svećenici ničim nisu razlikovali od svojega poljičkog puka. Zajedno s njim dijelili su dobro i loše, i uvijek mu bili na čelu. A bilo ih je dosta. Ponekad i po desetak u selu i do pedeset u Poljicima. Živjeli su kao i seljaci. Oblačili su se i hranili, odlazili u polja s lopatom i kopali mašklinom kao i oni. Malo ih je živjelo od župske službe. Svagdje su bili prisutni: na poljima, u kolima, na gumnima, pod murvama, kod komina, u crkvama. I svagda su neumorno učili pismenosti.“ (Kuvačić, 2011:23). Dakle, visoka pismenost u Omiškoj zagori odraz je povijesne tradicije opismenjavanja stanovništva preko određene skupine svećenstva, koja je započela još u dalekoj prošlosti. Upravo zbog ovakvih okolnosti naselja u Omiškoj zagori su bila u velikoj prednosti tijekom procesa razvoja pismenosti.

Tablica 3. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti u cjelinama Dalmatinske zagore, popisi stanovništva 1961., 1991. i 2001.

God.	Stanovn./pismenost	Drniška	Imotska	Kninska	Omiška	Vrgorska	Vrličko-sinjska	Zagora	Ukupno
1961.	Stanovništvo staro 10 i više godina	29402	35706	24594	14836	8761	42019	28873	184191
	Broj pismenih	19991	26491	18951	12217	6768	31007	18987	134412
	Udio pismenih (%)	68,0	74,2	77,1	82,3	77,3	73,8	65,8	73,0
1991.	Stanovništvo staro 10 i više godina	21588	33741	27224	10021	6462	51732	20544	171312
	Broj pismenih	17887	31228	25165	9427	5982	47359	17396	154444
	Udio pismenih (%)	82,9	92,6	92,4	94,1	92,6	91,5	84,7	90,2
2001.	Stanovništvo staro 10 i više godina	12487	28563	14952	8573	6468	44459	18501	134003
	Broj pismenih	10797	27491	14165	8349	6274	42474	16843	126393
	Udio pismenih (%)	86,5	96,2	94,7	97,4	97,0	95,5	91,0	94,3

Izvor: Popis stanovništva 1961., Knjiga XII, Pismenost, školska sprema i kvalifikacija., Rezultati za socijalističke republike i demografske rejone, SZS, Beograd, 1971.; Popis stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Nepismeni prema starosti i spolu, CD-ROM, DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, popis 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005.

Vrgorsko se područje uz Omiško također ističe visokom stopom pismenosti. Radi se o jedine dvije cjeline gdje je pismenost 2011. dosegla razinu od 97 (i više)% pismenog

stanovništva starijeg od 10 godina. Vrgorsko je područje površinski najmanja cjelina Dalmatinske zagore u kojoj je duga tradicija školstva, još od 1835. godine, (URL 2), pridonijela visokom razvoju pismenosti na ovom području.

Kninsko područje nalazi se na trećem mjestu po razvoju pismenosti u Dalmatinskoj zagori 1961. godine (77,1%). S obzirom da je ovaj prostor bio najviše pogođen ratnim stradanjima u Domovinskom ratu, što se odrazilo na veliki pad broja stanovnika u međupopisnom razdoblju 1991.-2001., uglavnom uzrokovan iseljavanjem stanovništva, posebno srpske nacionalnosti, zasigurno je da je doseljavanje slabije pismenog hrvatskog stanovništva iz BiH krajem devedesetih godina utjecao na razinu pismenosti koji je vidljiv u popisu stanovništva 2001. godine. Naime, od 1991. do 2001. godine, stopa pismenog stanovništva u Kninskom je kraju porasla za samo 2,3 postotna poena, što je znatno manje nego u ostalim cjelinama Dalmatinske zagore gdje je porast bio između 3,3 i 6,3 postotnih poena.

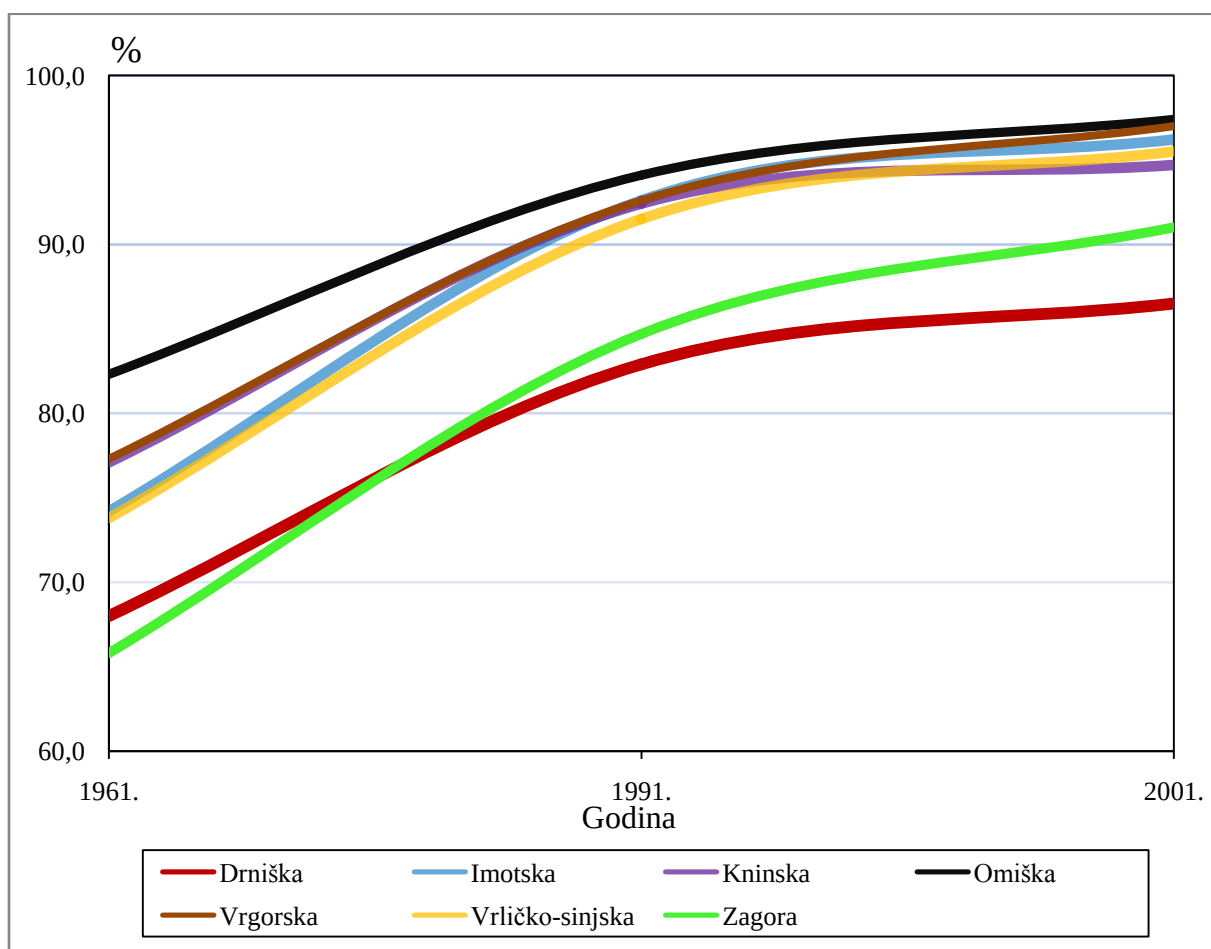
Imotsko područje je u odnosu na Kninsko imalo veći porast pismenih u razdoblju 1991.-2001., iako je prema popisu stanovništva 1961. godine na Imotskom području bio niži udio pismenih u odnosu na Kninsko. Porast stope pismenog stanovništva na Imotskom području posebno je izražena u međupopisnom razdoblju između 1961. i 1991. godine kada iznosi 18,4 postotna poena, što je stavlja na drugo mjestu po rastu pismenosti iza Zagore. U razdoblju između 1991. i 2001. godine stopa pismenosti na Imotskom području raste za 3,6 postotna poena, što je također više u odnosu na Kninsko područje.

Vrličko-sinjsko područje je cjelina s najvećim brojem naselja i najvećom površinom. Važnost i utjecaj Sinja kao gradskog središta na širenje pismenosti vidljiva je iz sva tri popisa, jer su upravo naselja u neposrednoj blizini Grada Sinja ona s najvećom koncentracijom pismenosti.

Zagora u užem smislu predstavlja cjelinu koja je specifična po tome što unatoč velikom broju naselja i velikoj površini nema niti jedno gradsko središte u samoj unutrašnjosti ovoga područja, nego je vezana za priobalne gradove Šibenik, Trogir i Split. Otuda i proizlazi često korištena podjela ovog dijela Dalmatinske zagore na Šibensku, Trogirsku i Splitsku zagoru⁵. Ne postoji niti usuglašeno mišljenje oko toga koje bi bile točne granice ovih mikro

⁵ Splitska zagora najčešće se definira kao prostor između Kozjaka i Mosora na jugu te Dinare na sjeveru koji je u gospodarskom i društveno političkom pogledu najizravnije povezan sa Splitom (Matas, 2001:124).

podjela Zagore. Osnovno demografsko obilježje ovoga prostora jest depopulacija što pokazuju i brojna istraživanja (Faričić, 2011). Zagora se 1961. godine isticala kao područje s najnižim stopama pismenosti; samo 65,8% stanovništva starijeg od 10 godina znalo je čitati i pisati. Međutim, vidljiv je vrlo visok porast pismenosti uz razdoblje 1961.-1991., sa 65,8% na čak 84,7%. To je, uspoređujući s ostalim cjelinama Dalmatinske zagore bio najveći porast; za skoro 19%. Deset godina kasnije (2001. godine), stopa pismenosti je prešla razinu od 90% pismenog stanovništva (Tablica 3., Slika 5.)

Slika 5. Kretanje udjela pismenih u cjelinama Dalmatinske zagore, popisi stanovništva 1961., 1991. i 2001.

Izvor: Kao za Tablicu 3.

Posljednja cjelina Dalmatinske zagore jest Drniško područje. Unatoč postojanju gradskog središta u unutrašnjosti, posebnost ovog prostora jest ta što je utjecaj Drniša na širenje pismenosti prema okolnim naseljima znatno manji u odnosu na ostale gradove u Dalmatinskoj zagori. Ovakvo stanje može se objasniti time što je Drniš, unatoč dugoj tradiciji nošenja statusa gradskog središta, najmanje gradsko središte, koje se nije razvilo u onoj mjeri

kao što su se razvili primjerice Sinj, Knin i Imotski. Drniš kao takav nije privlačio stanovništvo iz okolnih naselja onoliko kao ostali spomenuti gradovi. Zasigurno je da je na slabiji razvoj pismenosti ovoga kraja utjecalo i to što se radilo o tradicionalno emigracijskom području s kojim je povezan i proces depopulacije, osobito nakon 1961. godine kada započinje demografska katastrofa ovoga kraja. Valja uzeti u obzir da je veći dio Drniškog područja bio pogođen ratnim stradanjima devedesetih godina prošloga stoljeća, što je još više doprinijelo slabom povećanju pismenosti u ovom kraju, jer se mlađi prognanici nisu vratili u rodni kraj, nego su ostali živjeti u onim odredištima gdje su živjeli kao prognanici (Bralić, Ramljak, 2011.). Iako je i 1961. i 1991. godine pismenost bila viša nego u Zagori, ipak je Drniško područje ostala jedina cjelina Dalmatinske zagore gdje udio pismenog stanovništva 2001. godine nije prešao razinu od 90%; iznosila je 86,5% (Tablica 3., Slika 5.).

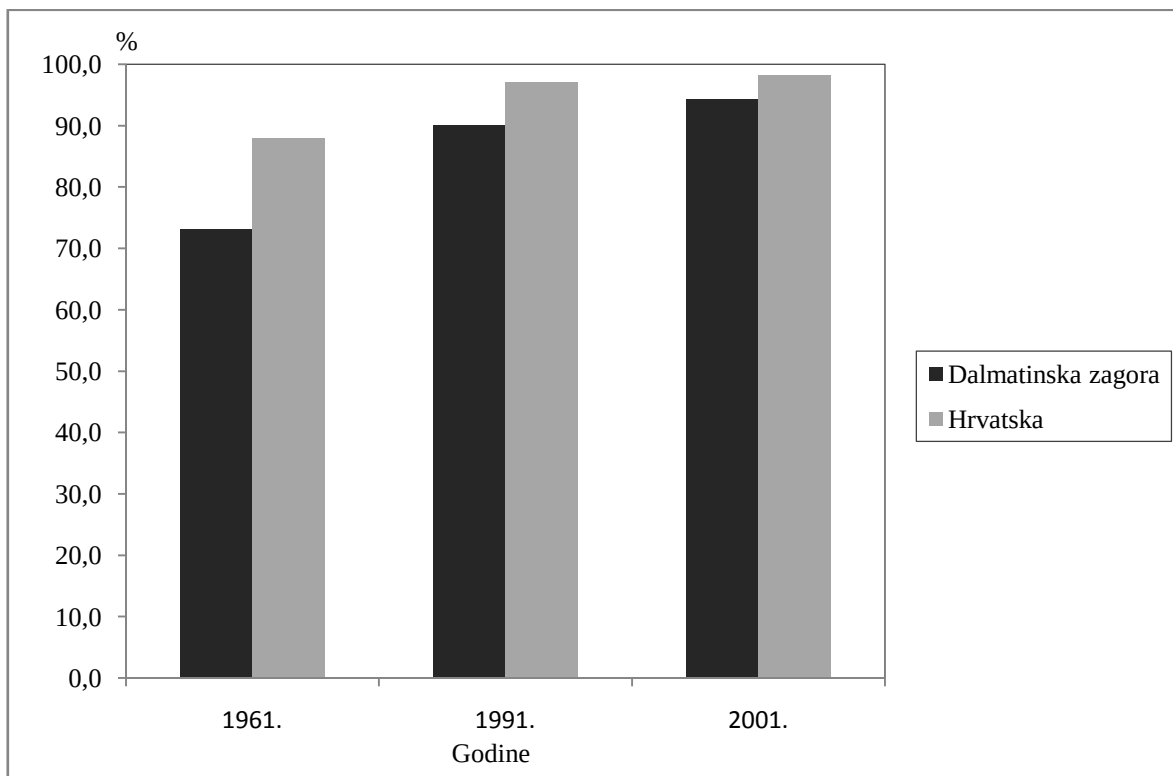
U istraživanom razdoblju jasna je dominacija Omiške zagore u razvoju pismenosti. Slijede je Vrgorsko i Kninsko područje, s tim da u Vrgorskom području dolazi do većeg porasta pismenosti između 1991. i 2001. godine u odnosu na Kninsko područje. Imotsko područje pokazuje konstantan porast pismenosti, a on se osobito ističe između 1961. i 1991. godine te je 1991. godine udio pismenih više nego u Kninskom području, a jednak kao u Vrgorskom. Vrličko-sinjsko područje, bilježi također kontinuirani porast pismenosti i udio pismenih je jako blizu udjelima Imotskog područja, ali ih ne prestiže niti u jednoj analiziranoj godini. Zagora i Drniško područje tijekom čitavog razdoblja imaju znatno niži udio pismenih od ostalih cjelina Dalmatinske zagore. Jedina značajna promjena jest što je Drniško područje imalo viši udio pismenih u odnosu na Zagoru 1961. godine, ali podaci iz 1991. i 2001. godine pokazuju promjene i u tom odnosu (Slika 5.).

7. Pismenost u Dalmatinskoj zagori po naseljima i gradovima/općinama

Pri određivanju pismenosti u Dalmatinskoj zagori po naseljima, prije svega trebalo je uskladiti podatke o naseljima u sve tri uzete popisne godine (objašnjeno u poglavlju metodologije).

7.1. Naselja po pismenosti prema popisu stanovništva 1961. godine

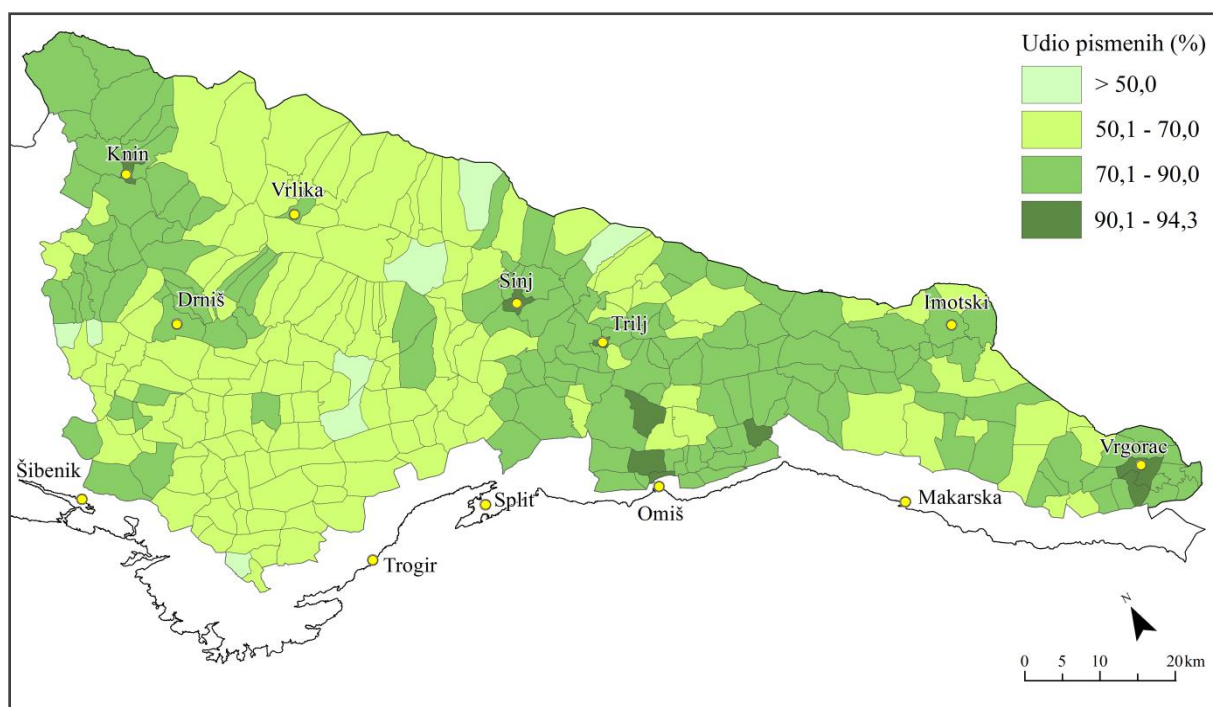
Podaci o pismenosti stanovništva iz 1961. godine pokazuju da je udio pismenih na području Dalmatinske zagore iznosio 73%. S obzirom na udio pismenosti na razini Hrvatske koji je tada iznosio 87,9%, jasno je kako je pismenost u Dalmatinskoj zagori bila ispod državnog prosjeka (Slika 6.). Najmanji udio pismenih, manji ili jednak 50% u stanovništvu starijem od 10 godina zabilježen je u 8 naselja: Korita (40,0%), Karalić (46,2%), Gornji Bitelić (47,4%), Mitlo (48,9%), Potravlje (49,0%), Kladnjice (49,2%), Ramljane u današnjoj općini Muć (49,8%) i Bogatić, danas u sastavu Grada Drniša (50,0%).

Slika 6. Pismenost u Dalmatinskoj zagori i Hrvatskoj, popisi stanovništva 1961., 1991. i 2001.

Izvor: Kao za Tablicu 3.

Vrlo je teško odrediti prave uzroke ovako niskoj pismenosti u spomenutim naseljima, jer su različiti tečajevi opismenjavanja, kao i otvaranje škola već nakon Drugog svjetskog rata započeli i u ovim krajevima. Mogući uzrok ovakvom stanju može se pronaći u činjenici da su sva naselja u blizini brdskih ili planinskih nizova, što navodi na zaključak da se velik dio stanovništvo tada bavio stočarstvom. Geografska blizina prirodnih uzvisina je na području čitave Dalmatinske zagore, a osobito nekih naselja uzrokovala sezonske migracije stanovništva i stoke, tj, dolazilo je do transhumantnog stočarstva. Upravo takav način života, zbog kojeg je stanovništvo u ljetnim i proljetnim mjesecima boravilo na uzvisinama zbog ispaše stoke, a zimi i u jesen u dolinskim naseljima, mogao je uzrokovati manjak interesa, ali i otežavajuće okolnosti za neki od oblika opismenjavanja.

Slika 7. Pismenost u naseljima Dalmatinske zagore 1961. godine

Izvor: Popis stanovništva 1961, Knjiga XII, Pismenost, školska sprema i kvalifikacija, Rezultati za socijalističke republike i demografske rejone, SZS, Beograd, 1971.

S druge pak strane, 1961. godine bilo je i devet naselja sa stopom pismenosti većom od 90%. Radi se o gradskim središtima Sinju i Kninu, ali sve važnijim općinskim i funkcionalnim središtima Trilju i Vrgorcu, kao i susjednom vrgoračkom naselju Kotezi te naseljima Omiške zagore (Srijanima, Zakuću, Gatima i Podgrađu). Potrebno je naglasiti da niti jedno naselje u Dalmatinskoj zagori u ovom razdoblju nema udio pismenih veći od 95%.

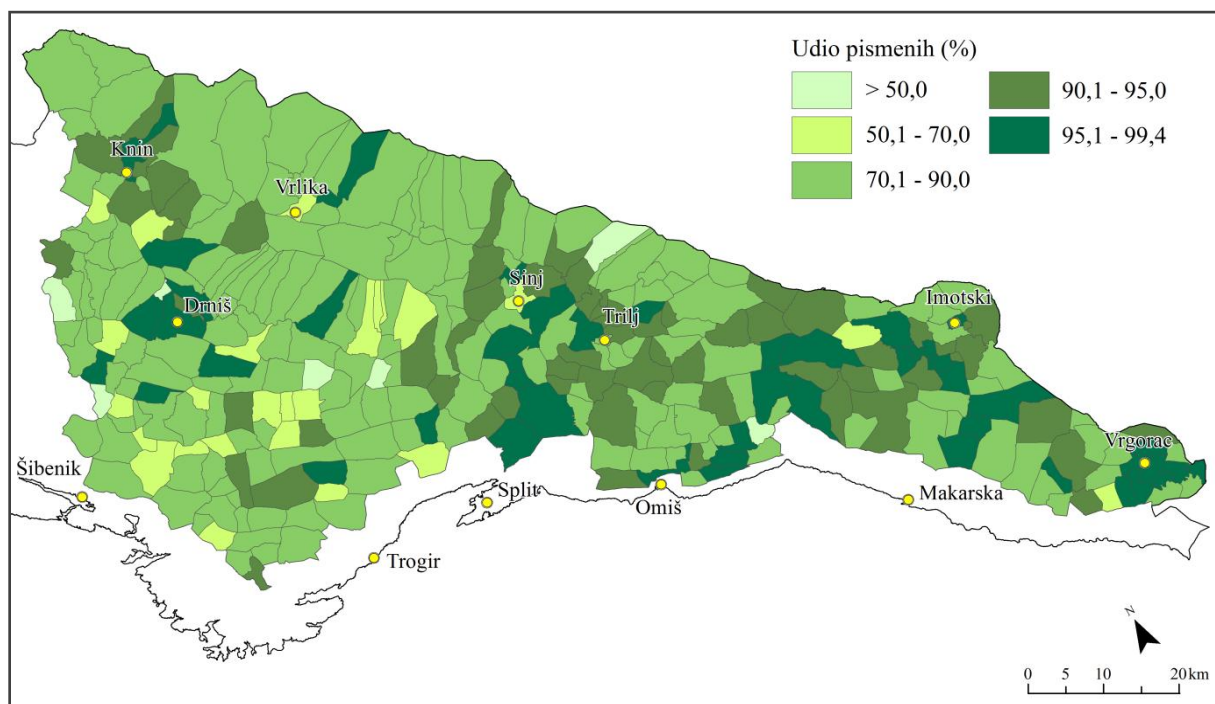
Na karti (Slika 7.) su također jasno vidljive određene pravilnosti u širenju pismenosti. Naime, pismenost je najveća u blizini današnjih gradskih središta, koja su i tada, unatoč tome što nisu imala status upravnog grada imala važnu funkcionalnu ulogu za okolna naselja. Primjerice vidljiv je pad pismenosti na rubnim dijelovima Vrgorskog područja u naseljima Kozica, Poljica Kozička i Mijaca, gdje je pismenost značajno niža u odnosu na ostala naselja u okolici Vrgorca. Izuzetak je Vrlika koja tada nije imala nikakav veći značaj za okolna naselja, već su ona bila usmjerena ka Sinju ili Kninu, što je vidljivo i po manjem udjelu pismenih u naseljima oko Vrlike.

Utjecaj priobalnih gradova na razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori je vrlo slab. Izuzetak su zaobalna naselja Grada Omiša, u kojima je udio pismenosti bio veći u odnosu na ostatak Dalmatinske Zagore, ali ne pod utjecajem priobalnog grada Omiša nego posebnih povijesnih okolnosti. Porast udjela pismenih je posebno značajan u naseljima u neposrednoj blizini gradskog naselja Imotski, ali i u naseljima na rubnim dijelovima Imotskog područja koja graniče s Omiškom zagorom (Lovreć, Cista Provo, Cista Velika). U ovom slučaju može se govoriti o utjecaju susjedne cjeline na porast pismenosti u nekim naseljima Imotskog područja.

7.2. Naselja po pismenosti prema popisu stanovništva 1991. godine

Podaci prema popisu stanovništva iz 1991. godine jasno pokazuju značajan porast pismenosti u Dalmatinskoj zagori (u odnosu na 1961. godinu) te ona iznosi 90,1% u ukupnom stanovništvu starijem od 10 godina. Unatoč porastu i dalje je udio pismenih značajno ispod udjela pismenih na razini Hrvatske koji je tada u RH iznosio 97% (Slika 6.). Broj naselja s pismenošću manjom od 50% na području Dalmatinske zagore je i dalje značajan. Radi se o devet naselja od kojih je najveći broj na području Drniške zagore (Lišnjak, Nos Kalik, Donje Utore, Bogatić, Gornje Vinovo i Visoka), jedno naselje na području Splitske zagore (Mala Milešina) i dva naselja na Vrličko-sinjskom području (Podi i Korita). Zajednička karakteristika svih ovih naselja jest i veliko smanjenje stanovništva 1991. u odnosu na 1961. godinu. Najveće smanjenje broja stanovnika zabilježeno je u Koritima (danas u sastavu općine Otok) gdje se u međupopisnom razdoblju broj stanovnika smanjio sa 244 na samo 4 stanovnika, odnosno zabilježeno je smanjenje od 98,4%. Također, u svim ostalim naseljima s

udjelom pismenih manjim ili jednakim 50%, zabilježena je negativna stopa promjene broja stanovnika u međupopisnom razdoblju 1961.-1991. koja je iznosila 65% i više. Na karti (Slika 8.) je jasno vidljivo da je najveća koncentracija pismenosti u naseljima Omiške zagore, kao i onima na Vrgorskom području, iako niti u jednom naselju pismenost još nije stopostotna.

Slika 8. Pismenost u naseljima Dalmatinske zagore 1991. godine

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Nepismeni prema starosti i spolu, CD-ROM, DZS, Zagreb.

Visoka koncentracija pismenosti je i u naseljima koja se nalaze u trokutu između Sinja, Trilja i Splita, što još jednom pokazuje da međusobna blizina gradskih ili funkcionalno značajnih naselja pozitivno utječe na razvoj pismenosti. Vidljiv je i utjecaj gradskih naselja Knina i Imotskog na razvoj pismenosti u okolnim naseljima, dok je utjecaj Drniša puno manji. Nadalje, ističu se i određena naselja na Imotskom području koja se nalaze na pravcu između Imotskog i Trilja. Radi se o naseljima Cista Velika, Cista Provo i Lovreć koja spadaju među najveća naselja ovoga područja te se nalaze na važnom prometnom pravcu čime imaju dodatnu funkcionalnu važnost, ali su ujedno i na rubnim dijelovima Imotskog područja koje graniči s Omiškom zagorom (Lovreć, Cista Provo, Cista Velika). Iz navedenoga proizlazi da je utjecaj susjedne cjeline na porast pismenosti u nekim naseljima Imotskog područja zančajan, a isto je uočeno 1961. godine.

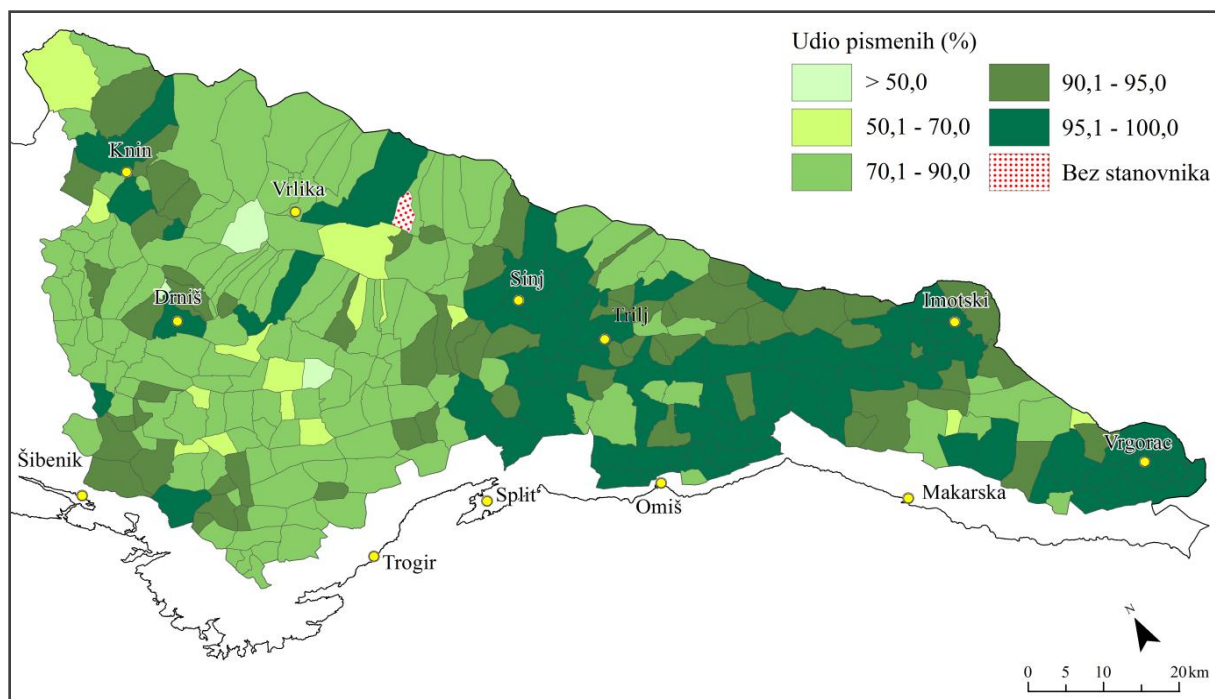
Vrlika kao naselje 1991. godine nije imalo nikakvu veću funkcionalnu ulogu, tj. bila je jedno od mnogobrojnih naselja tadašnje općine Sinj. Stoga ne iznenađuje niži udio pismenosti u samoj Vrlici kao i u naseljima u njenoj blizini. Utjecaj priobalnih gradova na razvoj pismenosti u naseljima u njihovom zaleđu je i dalje dosta slab. Osobito slab utjecaj je u naseljima koja se mogu svrstati u Trogirsku zagoru što je posljedica depopulacije ovoga kraja od 1961. godine zbog masovnih migracija stanovništva, a kasnije i negativnog prirodnog prirasta (Derado, 1976). Vrlo niska stopa pismenosti je i u naseljima koja se nalaze u okviru Grada Šibenika, dok se na području Splitske zagore ipak može govoriti o većoj pismenosti. Veća pismenost se osobito ističe u naseljima u neposrednoj blizini Splita (Klis, Dugopolje). Udaljavanjem od Splita prema graničnim naseljima s Drniškim područjem pismenost je u znatnom padu.

Kao i podaci koji pokazuju udio pismenosti 30 godina ranije i ovi 1991., pokazuju kako je najmanja pismenost na području Zagore u užem smislu te rubnim dijelovima Drniške zagore udaljenima od gradskog središta Drniša. Također je slaba pismenost i na Vrličko-sinjskom području, osobito u naseljima oko Vrlike kao i u velikom dijelu naselja graničnih s Bosnom i Hercegovinom, tj. naselja koja se nalaze u blizini planina Dinare i Kamešnice.

7.3. Naselja po pismenosti prema popisu stanovništva 2001. godine

Podaci o pismenosti po naseljima iz 2001. godine pokazuju da je udio pismenih u Dalmatinskoj zagori 2001. godine iznosio 94,3%, čime se nastavlja situacija iz prethodna dva popisa stanovništva. Naime, iako je pismenost u porastu u odnosu na prethodni popis stanovništva, ona je i dalje ispod državnog prosjeka Republike Hrvatske u kojoj udio pismenog stanovništva iznosi 98,2% (Slika 6.). Na karti (Slika 9.) je vidljivo da i dalje postoje naselja u kojima je udio pismenih manji od 50%, iako su ona u manjem broju u odnosu na 1961. i 1991. godinu. Radi se o tri naselja u Drniškoj zagori (Lišnjak, Štikovo i Gornje Vinovo) u kojima se bilježi stalni i velik pad broja stanovnika u razdoblju od 1961. godine te prema popisu iz 2001. godine sva tri naselja imaju manje od 100 stanovnika. S obzirom na

iznimno mali broj stanovnika, kao i pretežito staru dobnu strukturu stanovništva u naseljima⁶ ovako niska stopa pismenosti nije iznenađujuća.

Slika 9. Pismenost u naseljima Dalmatinske zagore 2001. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, popis 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005.

S druge pak strane, po prvi put na području Dalmatinske zagore mogu se zamijetiti i naselja sa stopostotnom pismenošću. Radi se o naseljima Baljci i Nos Kalik na području Drniške zagore, Koljane, Krivodol i Ljut na Vrličko-sinjskom području, Podprolog i Višnjica na Vrgorskom području te Naklice u Omiškoj zagori. Unatoč visokom udjelu pismenih u ovim naseljima, ona nije realan pokazatelj razvoja pismenosti zbog toga što se uglavnom radi o naseljima s malim brojem stanovnika, tj. u tim naseljima je živjelo manje od 30 stanovnika. Izuzetak su naselja Naklice i Podprolog u kojima u odnosu na prethodni popis stanovništva dolazi čak do porasta broja stanovnika.

Naselje Naklice nalazi se na području Omiške zagore, gdje je udio pismenosti i 2001. godine izrazito visok. Naselje Podrpolog se nalazi u sastavu Vrgorskog područja gdje je

⁶ Prosječna starost naselja Lišnjak 2001. godine iznosila je 71,3 godine, naselja Gornje Vinovo 66,9 godina, a naselja Štikovo 67,0 godina.

također istaknuta visoka pismenost, tj. velika je koncentracija naselja s pismenošću višom od 95%. Podaci iz 2001. godine pokazuju visoku koncentraciju pismenosti i na Imotskom području, osobito u naseljima koja se protežu na pravcu između Imotskog i Trilja te Imotskog i Omiša. Kao i u prethodnom popisu, visoka pismenost se ističe među naseljima koja se nalaze u trokutu Sinj-Trilj-Split, ali i naseljima koja se nalaze u trokutu Omiš-Trilj-Imotski.

Okolna naselja gradskog središta Knina pokazuju znatno manju stopu pismenosti u odnosu na okolna naselja već spomenutih gradova (Imotski, Vrgorac, Sinj, Trilj). Ovakva situacija i ne začuđuje s obzirom na to da se radi o području koje je tijekom ratnih zbivanja devedesetih godina 20. stoljeća uvelike nastradalo. Naime u jednom dijelu ovih naselja dolazi najprije do iseljavanja hrvatskog stanovništva, a nakon završetka rata i stanovništva srpske nacionalnosti što dovodi do još većeg pada broja stanovnika.⁷ Povratak stanovništva se uglavnom odvijao u slaboj mjeri te je velik dio povratnika činilo stanovništvo starije životne dobi, koje je velikim dijelom i nepismeno, čime je pridonijelo slabijem razvoju pismenosti u ovom području.

Potrebno je istaknuti pozitivan utjecaj Trilja kao drugog manjeg gradskog i funkcionalnog središta na Vrličko-sinjskom području čiji utjecaj na razvoj pismenosti raste sa sve većom funkcionalnom važnošću ovoga naselja. S druge pak strane, stopa pismenosti na Vrličko-sinjskom području opada s udaljavanjem od gradova Trilja i Sinja, osobito prema rubnim područjima u naseljima uz granicu s Bosnom i Hercegovinom te naseljima u blizini Grada Vrlike. Vrlika kao naselje, koje unatoč dobivanju statusa upravnog grada nije pokazala porast razvoja pismenosti u samom gradu, kao ni u okolnim naseljima. Izuzetak su naselja Koljani i Podosoje u kojima stopa pismenosti stanovništva prelazi 95%. S obzirom na to da je u radu kao jedna cjelina uzeto Vrličko-sinjsko područje važno je primijetiti da značajno nižu pismenost u ovoj cjelini imaju naselja oko Vrlike.

Još jednom je pokazano kako je najveća koncentracija nižeg udjela pismenog stanovništva na području Zagore u užem smislu kao i dijelovima Drniškog područja. U naseljima u ovom dijelu Dalmatinske zagore se i dalje nastavio trend pada broj stanovnika te proces starenja stanovništva, kao i nedovoljna povezanost s priobalnim gradovima Šibenikom i Trogicom te najbližim gradskim središtem u unutrašnjosti, Drnišom. Upravo na ovom području je vidljiva najveća koncentracija naselja s pismenošću između 50% i 70% te 70% i 90%, dok je znatno manji broj naselja u kojima pismenost prelazi 90%, a tek neznatan broj

⁷ Godine 1991. na Kninskom području je živjelo 31 375 stanovnika, a 2001. godine 17 529 stanovnika.

naselja s pismenošću većom od 95% (Drniš, Baljci, Ružić). Osim toga rubna naselja Drniškog područja na granici sa Zagorom, danas u sastavu Općine Unešić, su naselja s najnižim udjelom pismenih prema sva tri popisa.

Podaci iz 2001. godine još jednom ističu veliki utjecaj Splita kao priobalnog grada na razvoj pismenosti u naseljima u neposrednom zaleđu, čemu još pridonosi i relativna blizina i utjecaj grada Sinja. Također je i utjecaj Šibenika, kao drugog najvećeg priobalnog grada vezanog za Dalmatinsku zagoru, znatno veći u odnosu na prethodni popis. Naime, povećan je broj naselja u Šibenskoj zagori u kojima razina pismenosti prelazi 90%, a to su Boraja, Danilo Biranj, Dubrava kod Šibenika, Gradina, Konjevrate, Lepenica, Perković, Podine, Radonić i Sitno Donje. Također, postoji i naselje u šibenskom zaleđu s pismenošću većom od 95%, a to je Vrpolje. Utjecaj Trogira na naselja u zaobalju je i dalje slab i bez značajnijih promjena.

7.4. Pismenost u gradovima/općinama prema popisu stanovništva 2011. godine

U rezultatima popisa stanovništva 2011. Godine, osim podataka po starosti i spolu, nisu objavljeni niti dostupni podaci o pismenosti stanovništva na razini naselja. Razlog tome jest zaštita podataka naselja koja imaju manje od 30 stanovnika. Najmanja prostorna jedinica za koju su dostupni podaci za 2011. godinu jest općina, odnosno upravni grad. Na temelju dostupnih podataka izračunat je udio pismenih po gradovima/općinama koje u potpunosti ili jednim svojim dijelom teritorija spadaju u područje Dalmatinske zagore (Tablica 4.).

Analizirani su podaci za svih 9 upravnih gradova i 26 općina. Potrebno je naglasiti kako samo dio naselja koja pripadaju Gradovima Omišu i Šibeniku ulaze u sastav Dalmatinske zagore, a ista je situacija i sa naseljima u sastavu općina Marina i Seget.

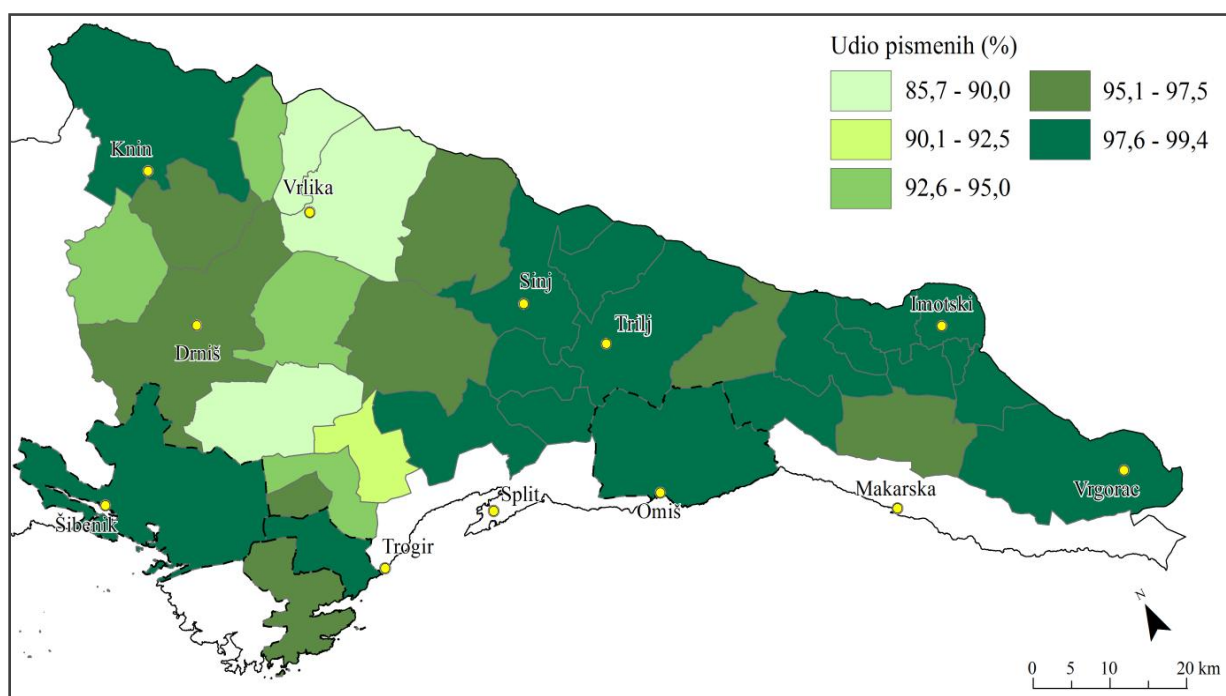
Od 33 naselja koja se nalaze u sastavu Grada Šibenika, 20 ih se ubraja u područje Dalmatinske zagore. Grad Omiš u svom sastavu ima 31 naselje, od čega su 23 naselja u Dalmatinskoj zagori. Općinu Marinu sačinjava 14 naselja, od kojih se pet naselja nalazi u Dalmatinskoj zagori, a Općinu Seget čini 6 naselja od kojih su 3 naselja u sastavu Dalmatinske zagore.

Tablica 4. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti u gradovima/općinama⁸
Dalmatinske zagore 2011. godine

Grad/Općina	Ukupno	Broj pismenih	Udio pismenih (%)
Biskupija	1596	1529	95,8
Cista Provo	2114	2059	97,4
Civljane	232	202	87,1
Dicmo	2421	2381	98,3
Drniš	6866	6657	97,0
Dugopolje	3036	3017	99,4
Hrvace	3254	3102	95,3
Imotski	9166	9097	99,2
Kijevo	400	374	93,5
Klis	4288	4218	98,4
Knin	13880	13680	98,6
Lećevica	538	497	92,4
Lokvičići	711	697	98,0
Lovreć	1562	1535	98,3
Marina	4190	4075	97,3
Muč	3474	3336	96,0
Omiš	13312	13235	99,4
Otok	4768	4681	98,2
Podbablje	4087	4055	99,2
Prgomet	623	580	93,1
Primorski Dolac	687	659	95,9
Proložac	3303	3260	98,7
Promina	1058	1002	94,7
Runovići	2170	2127	98,0
Ružić	1459	1357	93,0
Seget	4371	4297	98,3
Sinj	22092	21878	99,0
Šestanovac	1813	1803	99,4
Šibenik	42360	41903	98,9
Trilj	8014	7847	97,9
Unešić	1581	1412	89,3
Vrgorac	5885	5840	99,2
Vrlika	2018	1730	85,7
Zagvozd	1091	1060	97,2
Zmijavci	1788	1756	98,2

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, DZS, www.dzs.hr

⁸ Gradovi Omiš i Šibenik te općine Marina i Seget s jednim dijelom naselja nalaze se u Dalmatinskoj zagori, a drugim dijelom u priobalju.

Slika 10. Pismenost u gradovima/općinama Dalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, DZS, www.dzs.hr

Iz analize podataka za 2011. godinu na razini gradova/općina proizlazi da je udio pismenog stanovništva uvelike sličan udjelu pismenih prema naseljima 2001. godine. Naime, pismenost je najniža u općinama na području Zagore, Drniškog kraja i rubnih dijelova Vrličko-sinjskog područja (Slika 10.), što ukazuje na to da nije došlo do većih promjena u udjelu pismenih po naseljima u odnosu na popis stanovništva iz 2001. godine.

8. Pismenost prema starosti i spolu

Kada se govori o pismenosti stanovništva nameće se i pitanje koja je to dobna skupina u kojoj je pismenost najveća, a koja je pak dobna skupina u kojoj je ona najmanja. Također se postavlja pitanja kakav je omjer pismenosti između muškog i ženskog stanovništva.

Stanovništvo Dalmatinske zagore pokazuje određene razlike u udjelu pismenosti u odnosu na starosne skupine i na spol. U radu su analizirane razlike koje proizlaze iz rezultata

popisa stanovništva 1961. i 2001. godine. S obzirom na to da se radi o vremenskoj razlici od 40 godina, neizostavno je da postoje i značajne razlika u rezultatima. Stanovništvo je kategorizirano u četiri dobne skupine (10-19, 20-34, 35-64, 65 i više godina).⁹

Tablica 5. Nepismeno stanovništvo Dalmatinske zagore prema dobnim skupinama, 1961. i 2001.

Dobne skupine	1961.		2001.	
	broj nepismenih	nepismeni (%)	broj nepismenih	nepismeni (%)
10-19 g	1081	2,2	50	0,6
20-34 g	6271	12,5	176	2,3
35-64 g	30511	60,9	811	10,5
65 i više*	12252	24,4	6673	86,5
Ukupno	50115	100,0	7710	100,0

Izvor: Popis stanovništva 1961, Knjiga XII, Pismenost, školska sprema i kvalifikacija, Rezultati za socijalističke republike i demografske rejone, SZS, Beograd, 1971.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po naseljima, popis 2001., CD-ROM, Zagreb, DZS, 2005.

* Uključeni i nepoznati

Najmlađa dobna skupina, tj stanovništvo između 10 i 19 godina prema oba popisa ima najmanji udio nepismenih u ukupnom nepismenom stanovništvu (Tablica 5.). Ipak, taj udio je prema starijim podacima nešto veći te iznosi 2,2% nepismenog stanovništva, prema samo 0,6% 2011. godine. Što se tiče starosne skupine 20-34 godine, udio nepismenih u ukupnom stanovništvu starijem od 10 godine je od 1961. do 2001. godine znatno smanjen; sa 12,5% na 2,3%. Međutim, najveće smanjenje udjela nepismenih kroz četrdeset godina karakterističan je za dobnu skupinu 35-64. Prema podacima iz 1961. godine čak je 60,9% stanovništva ove dobne skupine u ukupnom stanovništvu Dalmatinske zagore bilo nepismeno, a 2001. godine 10,5%.

S druge pak strane, u skupini stanovništva starog 65 i više godina izrazito je velik udio nepismenih prema popisu iz 2001. godine; čak 86,6%, što predstavlja znatno povećanje u odnosu na 1961. godinu (24,4%). Razlog većem udjelu nepismenosti 1961. godine jest činjenica da je povećan udio starog stanovništva u ukupnom te je time povećan i udio nepismenih. Podaci iz 2001. godine jasno ukazuju na to da je „nositelj nepismenosti“ staro stanovništvo, dok su postoci u ostalim dobnim skupinama uglavnom zanemarivi. Podaci iz

⁹ Podaci iz 1961. godine dostupni su prema navedenim dobnim skupinama te su podaci iz 2001. godine svedeni na iste dobne skupine.

1961. godine ukazuju na drugačiju situaciju tj. glavnina nepismenih nalazi se među stanovništvom starim između 35 i 64 godine. Radi se o osobama rođenima od kraja 19. stoljeća pa do 1926. godine. Rođeni u tom vremenskom razdoblju u Dalmatinskoj zagori spadaju u skupinu stanovništva koja je imala vrlo slabe, a u nekim dijelovima Dalmatinske zagore i nikakve uvjete za opismenjavanje, iz čega proizlazi visok udio nepismenih. Također valja uzeti u obzir da 1961. godine najstarije stanovništvo ne čini najveći udio nepismenih što se može objasniti sa dva čimbenika. Prvi je vezan za očekivanu životnu dob koja je 1961. godine bila niža u odnosu na 2001. godinu. Drugi čimbenik je vezan za demografske promjene na području Dalmatinske zagore, a među njima jedna od najznačajnijih jest starenje stanovništva i emigracija mladih. Upravo zbog procesa demografskog starenja stanovništva, u 2001. godini stanovništvo staro 65 i više godina činilo je znatno veći udio u cjelokupnom stanovništvu, u odnosu na 1961. godinu.

Tablica 6. Nepismeno stanovništvo Dalmatinske zagore prema spolu, 1961. i 2001.

Godina	Broj nepismenih			Nepismeni (%)		
	muškarci	žene	ukupno	muškarci	žene	ukupno
1961.	11521	38594	50115	23,0	77,0	100,0
2001.	1079	6631	7710	14,0	86,0	100,0

Izvor: Kao za Tablicu 5.

Osim razlike u pismenosti među dobnim skupinama, potrebno je sagledati i razlike vezane za spol. Pri proučavanju statistika na svjetskoj razini, proizlazi da je pismenost u većini država veća kod muškaraca nego kod žena. Od te statistike se ne razlikuje Hrvatska, kao ni Dalmatinska zagora. Naime, oba analizirana popisa pokazuju da je značajno veći udio nepismenih karakteriziralo žensko stanovništvo. U ukupnom nepismenom stanovništvu žene su 1961. godine sudjelovale sa 77%, a 2001. sa čak 86% (Tablica 6.). Veći udio ženskog stanovništva među nepismenim može se pronaći u više razloga. Prije svega, na području čitave Dalmatinske zagore prevladavao je prošireni združeni tip porodice, u kojem je autoritet muškarca bio izrazit te se aktivnosti žene izvan uobičajenih ženskih poslova u kući i na polju, pa tako i opismenjavanje, nisu poticale te su ženska djeca u manjoj mjeri pohađala školu. Osim toga, muškarci su za razliku od žena imali priliku pismenost steći tijekom služenja redovnog vojnog roka. Upravo zahvaljujući toj mogućnosti, mnogi mladići iz Dalmatinske zagore su se nakon služenja vojnog roka vraćali pismeni u svoja sela.

9. Razlozi nejednakog razvoja pismenosti u Dalmatinskoj zagori

Unatoč tome što je Dalmatinska zagora površinski gledano relativno malo područje, unutar toga prostora jasno su vidljive razlike u razvoju pismenosti te su primijećene određene pravilnosti u procesu njenog širenja. Takva situacija navodi na pitanje: koji su razlozi nejednakom razvoju pismenosti? Odrediti sve razloge i dobiti potpuno točnu sliku bilo bi nemoguće jer svako od 323 naselja ima specifične razloge koji su utjecali na razvoj pismenosti. Takva analiza praktički je nemoguća zbog nedostatka podataka, ali i vremena koje bi bilo potrebno za nju. Stoga se nametnula potreba svrstavanja razloga u dvije skupine. Pod prvom skupinom se podrazumijevaju razlozi vezani za geografske čimbenike (udaljenost od gradskih centara, nadmorska visina te prometna povezanost). Druga skupina razloga vezana je za (ne)postojanje školskih ustanova u naseljima, tj. duljinu tradicije školstva u pojedinim naseljima Dalmatinske zagore.

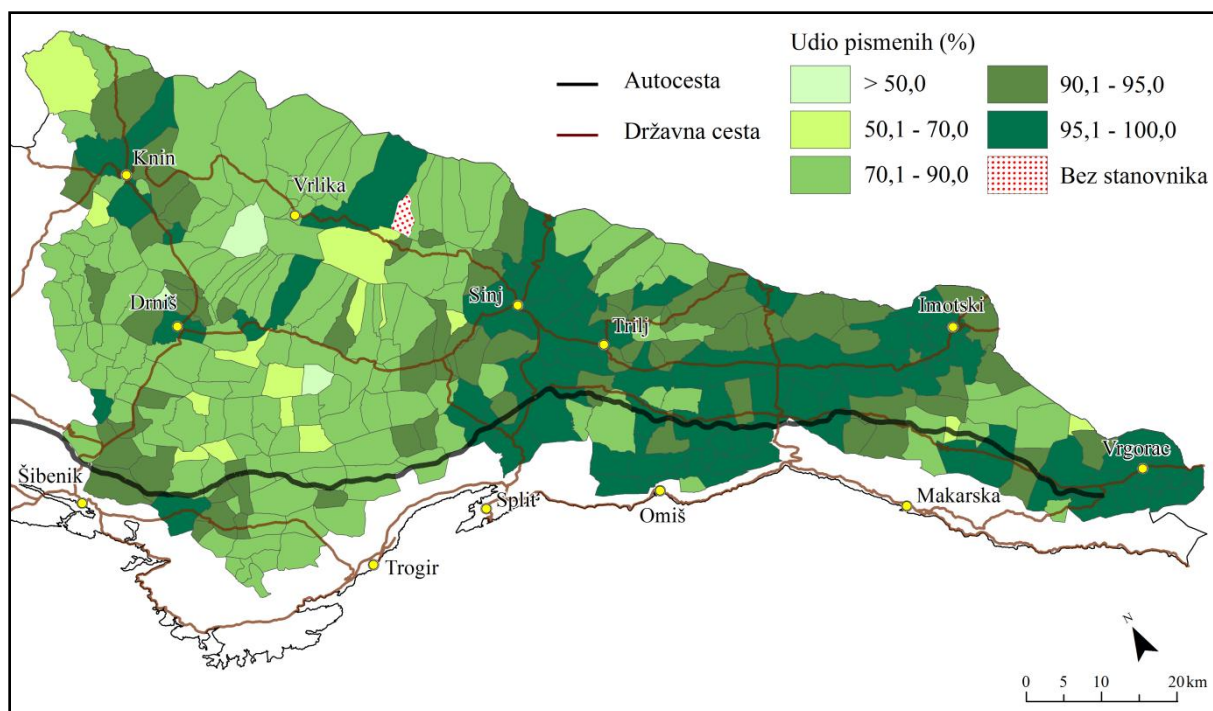
9.1. Geografski čimbenici

Iako su pismenost i njen razvoj na nekom prostoru prije svega uvjetovani društvenim čimbenicima, ne smije se zanemariti da i neki fizički čimbenici mogu utjecati na pismenost. Jedan od tih čimbenika jest zasigurno udaljenost od gradskog ili većeg funkcionalnog središta. Naime, na sve tri karte udjela pismenih, izrađene za potrebe ovoga rada (Slika 7, Slika 8., Slika 9.), jasno je vidljivo kako je koncentracija pismenosti znatno veća u naseljima oko gradskih ili važnijih funkcionalnih središta. To povećanje pismenosti se povećava s rastom važnosti naselja. Kao primjer može poslužiti vidljivo povećanje pismenost u naseljima oko Trilja koje je išlo usporedno s rastom važnosti toga naselja kao industrijskog, gospodarskog i prometnog središta, iako Trilj status upravnog grada dobiva tek 1998. godine (URL 4). S druge pak strane, Drniš je gradsko središte s dugom tradicijom, ali nedovoljan gospodarski razvoj grada, kao i masovnije migracije stanovništva iz ovog područja, onemogućile su Drnišu veći utjecaj na širenje pismenosti u svojoj okolini. Najslabiji razvoj pismenosti je zamijećen na prostoru Zagore u užem smislu te rubnim dijelovima Drniškog područja za koje je upravo specifična velika udaljenost do najbližih gradskih središta. K tome, vidljiv je i slabiji utjecaj priobalnih gradova na razvoj pismenosti u nekim naseljima. Posebno se to odnosi na Trogir, a velikim dijelom i na Šibenik, dok je utjecaj Splita veći. Međutim, utjecaj

Splita može se pripisati i relativnoj blizini te dobroj povezanosti s druga dva gradska središta, a to su Sinj i Trilj te se upravo na pravcima ova tri grada javljaju naselja s najvišim udjelom pismenog stanovništva.

Nadmorska visina je fizički čimbenik koji se najčešće veže za utjecaj na klimatske i vegetacijske rezultate, no može se govoriti o nadmorskoj visini kao o čimbeniku koji utječe i na razvoj pismenosti u nekim naseljima. Dalmatinska zagora je kao što je poznato, prostor s brojnim uzvišenjima preko 500 metara nadmorske visine, ali i planinskim nizovima s preko 1000 metara nadmorske visine. Iz izrađenih karata vidljivo je da postotak pismenosti uglavnom opada u naseljima na granici sa Bosnom i Hercegovinom, koja su prostorno smještena i vezana za planine Dinaru i Kamešnicu. Naselje Vrlika sa susjednim naseljima, spada među ona s najnižim stopama pismenosti, a radi se o prostoru omeđenom s tri planine (Dinarom, Svilajom i Velikim ili Kijevskim Kozjakom). Upravo ova dva i još niz manjih primjera pokazuju kako nadmorska visina, zajedno s reljefnim barijerama uvelike može utjecati na razvoj pismenosti nekih područja Dalmatinske zagore.

Slaba prometna povezanost i nedovoljna ekonomska razvijenost Dalmatinske zagore tijekom prošlosti zasigurno je uvelike utjecala na iseljavanje stanovništva, što je i dovelo do ekonomske stagnacije ovog prostora. Međutim, prometna povezanost nije jednako razvijena u svim dijelovima Dalmatinske zagore. Tako je stupanj prometne povezanosti određenih naselja utjecao na razvoj pismenosti što je vidljivo na priloženoj karti (Slika 11.). Podaci popisa stanovništva iz 2001. godine pokazuju da je najviša pismenost u naseljima kroz koja izravno ili u neposrednoj blizini prolazi neka od državnih cesta. O utjecaju autoceste na razvoj pismenosti još se ne može govoriti, s obzirom na to da se radi o prometnici koja je tek posljednjih desetak godina u funkciji te će se o njezinom utjecaju na društvene procese, pa tako i na razvoj pismenosti stanovništva moći govoriti u budućnosti, kada se pokažu rezultati utjecaja gradnje autoceste na stanovništvo onih naselja u čijoj neposrednoj blizini prolazi. Najveća koncentracija pismenosti vidljiva je na pravcima državnih cesta koje povezuju Split i Sinj te Sinj, Trilj i Imotski. Iznimno visoka pismenost je i u naseljima kroz koja prolazi državna cesta koja povezuje Vrgorac s ostatkom županije. Značaj državne ceste za razvoj pismenosti vidljiv je i u onim dijelovima Dalmatinske zagore gdje je pismenost sveukupno gledano na najnižoj razini (Drniški kraj, Zagora u užem smislu). Nadalje, povećana pismenost je uočena u onim naseljima kroz koja prolazi državna cesta koja povezuje Drniš i Knin, kao i manjim dijelom među naseljima kroz koje prolazi državna cesta Šibenik - Trogir.

Slika 11. Prometnice i pismenost stanovništva, naselja Dalmatinske zagore 2001.

Izvor: Kao za Sliku 9.

Prometnice su u prošlosti, ali i danas bile ključ opstanka mnogih naselja Dalmatinske zagore. Upravo najmanja koncentracija pismenosti i jest u rubnim naseljima Drniškog područja i Trogirske zagore gdje državna cesta ne prolazi, nego se radi o cestama manjeg značaja. Loša prometna povezanost dovela je do masovnog iseljavanja stanovništva iz tih krajeva, uz ostanak malobrojnog starijeg stanovništva za koji je karakteristična viša stopa nepismenosti, što je rezultiralo niskim udjelom pismenih u ovom dijelu Dalmatinske zagore. Također, naselja u blizini Promine, sjeverno od Drniša, pokazuju niži udio pismenih, a zajedničko im je da se nalaze uz reljefnu barijeru (planina Promina) s nedostatnom povezanosti s državnim cestama.

9.2. (Ne)postojanje školskih ustanova u naseljima

Opismenjavanje je proces u kojem osoba stječe osnovne vještine usvajanja pisanja i čitanja slova te kao posljedica tog procesa nastaje pismena osoba. To je ujedno i proces koji je moguće provoditi na različite načine, primjerice kada roditelji opismenjavaju svoju djecu, starija braća i sestre mlađu braću i sestre, jedan od pismenih članova društvene zajednice

ostale nepismene članove društvene zajednice, župnici svoje župljane itd., što znači da se ne radi o procesu koji je samo vezan za školu i učitelje. Ipak, važnost postojanja bilo kakvog oblika škole u prošlosti je igrala veliku ulogu u opismenjavanju stanovništva. S obzirom na to da je osnivanje i rad škola u naseljima Dalmatinske zagore bio vrlo različit i promjenjiv te se odvijao usporedno s drugim društvenim procesima, nije bilo moguće napraviti preciznu analizu broja školskih ustanova u Dalmatinskoj zagori. Za potrebe ovoga rada napravljena je analiza dostupnih izvora koji govore o povijesnim procesima osnivanja i rada škola u nekim naseljima Dalmatinske zagore.

Koliko je Dalmacija, a posebice Dalmatinska zagora, još od protjerivanja Osmanlija bila u nepovoljnijem položaju za razvoj pismenosti u odnosu na unutrašnjost Hrvatske, najbolje govore povijesne činjenice. Čitavo područje Dalmatinske zagore, kao i najveći dio Dalmacije, bio je dugi niz godina pod mletačkom vlašću. Odnos Mletačke Republike prema obrazovanju svojih podanika na području Dalmacije bio je više nego loš. U primorskim gradovima, gradska djeca su mogla dobiti osnovno obrazovanje u nižem tečaju gradske škole ili kod privatnih učitelja i to zahvaljujući zalaganju gradskih vijeća i nekih vjerskih redova, dok stanovništvo u zagorskim selima i gradovima nije imalo nikakve mogućnosti, jer nisu postojale škole ni u kakvom obliku. U slučaju da je neki stanovnik Dalmatinske zagore želio i imao mogućnosti opismeniti svoje dijete, slao ga je župniku koji bi ga učio čitanju, pisanju i računanju uz novčanu naknadu (Garanjin, 2006). O lošem odnosu Mletačke Republike prema obrazovanju u Dalmaciji govori činjenica da nije podignuta niti jedna javna osnovna ili srednja škola u 400 godina vladavine te države na ovim područjima. Tek u vrijeme prve austrijske uprave dolazi do osnivanja škola u gradovima Dalmatinske zagore, tj. Kninu, Drnišu, Sinju i Imotskom (Zaninović, 1978).

Konkretnija borba protiv nepismenosti u svim ruralnim krajevima Hrvatske pa tako i u Dalmatinskoj zagori, započinje jačim političkim djelovanjem Stjepana Radića i njegove stranke, a posebno djelovanjem Seljačke sloge.¹⁰ Unatoč tome što je u Kraljevini SHS četverogodišnja škola bila obavezna, velik broj djece nije je pohađao, osobito na prostorima na kojima je bio mali broj škola, a jedan od tih prostora jest Dalmatinska zagora. Dalmatinska zagora je 1929. godine ušla u sastav Primorske banovine koja je imala jednu od nižih stopa pismenosti u čitavoj tadašnjoj Kraljevini SHS (42,6%). Konkretni primjer koji govori o

¹⁰ Seljačka sloga bila je kulturno prosvjetna organizacija Hrvatske seljačke stranke, koja je organizirala prve masovne izvaninstitucionalne tečajeve opismenjavanja s ciljem da se broj nepismenih smanji ispod 10 %, što se u europskim okvirima smatralo pokazateljem razvijenosti (Leček, 2004.).

nedostatku škola jest onaj iz dijela Trogirske zagore, u kojem je tridesetih godina prošlog stoljeća u trideset sela postojala samo jedna škola. Bolja situacija nije bila ni u ostalim dijelovima Dalmatinske zagore o čemu govore i podaci iz 1938. godine koji pokazuju iznimno mali postotak pismenosti u tadašnjim područjima. Tako je stopa pismenosti na području Klisa iznosila 55,7%, Sinja 39,62%, Imotskog 36,75%, Trilja 33,75%, Vrlike 28,59, Drniša 22,63%, Lećevice 19,3% te Muća 18,68% (Buljan, 2014.). Velike udaljenosti od kuće do škole, kao i česte nepovoljne društveno-političke situacije, poput izbijanja Prvog svjetskog rata, poslijeratna opasnost od vojne okupacije Italije te nedostatak financijskih sredstava za dovršavanje školskih zgrada ili osnovnih nastavnih sredstava, pridonosili su slabom odazivu stanovništva na uključivanje djece u proces školovanja ili barem osnovnog opismenjavanja (Bašić, 2014.). Posebno se isticao mali broj škola u naseljima Zagore udaljenima od gradskih središta. Tako je škola u Unešiću počela djelovati tek 1938. godine, a osim unešićke djece bila je namijenjena i pohađanju djece iz raštrkanih zaseoka Planjana Gornjih, Vinova Donjeg, Nevesta, Koprna i Podumaca (Bulat, 2014.).

O školskim prilikama na užem području Zagore bavio se i Matas koji za isti prostor koristi naziv Splitska zagora. Matas navodi kako je prva poznata pučka škola na tom području djelovala u Muću Donjem još od 1827. godine. U međuvremenu se pojavljuju neki oblici poučavanja djece i u drugim naseljima, ali oni za razliku od škole u Muću Donjem nisu djelovali kontinuirano te su nakon kratkog vremena ukinuti. Osim u D. Muću, kontinuirano djelovanje pučke škole javlja se šezdeset godina kasnije, tj. 1887. u Lećevici (Matas, 2014.). Donji Muć i Lećevica prema rezultatima tri analizirana popisa stanovništva (1961., 1991., 2001.) pokazuju veću pismenost u odnosu na okolna naselja, što još jednom pokazuje važnost tradicije školstva u naseljima za razvoj pismenosti.

Duga tradicija školstva postoji i u naseljima Imotskog područja od kraja 19. stoljeća (Poljica i Podbablje) te u naseljima Krivodol i Grubine, od početka 20. stoljeća. Ovako duga tradicija školstva odrazila se i na razvoj pismenosti po kojoj navedena četiri naselja pokazuju više stope pismenosti u odnosu na susjedna naselja. Posebno je to vidljivo u rezultatima popisa stanovništva 1991. godine, kada je u Poljicima, Podbablju, Krivodolu i Grubinama stopa pismenosti bila viša nego u onim naseljima koja su bliža gradskom središtu (Imotski) (Gudelj-Velaga, Ujević, 2014.).

Slična zapažanja moguće je naći na još nekim područjima Dalmatinske zagore, a jedan od primjera jest i naselje Hrvace, u kojem škola djeluje od kraja 19. stoljeća, dok se u okolnim

naseljima škole počinju manjim dijelom otvarati 1930-ih godina, odnosno, uglavnom nakon Drugog svjetskog rata. (URL 3). Upravo je postojanje škole u Hrvacama uvelike pridonijelo puno većem razvoju pismenosti u odnosu na okolna naselja.

10. Pismenost i veličina naselja

Jedan od mogućih parametara preko kojeg se može promatrati različitost udjela pismenosti u Dalmatinskoj zagori jest broj stanovnika u naseljima. Ovim postupkom se želi ispitati je li broj stanovnika u naselju u korelaciji s udjelom pismenih u njima. Za potrebe rada, naselja su podijeljena u četiri kategorije: naselja do 200 stanovnika, od 201 do 500 stanovnika, naselja od 501 do 800 stanovnika i naselja s više od 801 stanovnika. Analiza je rađena prema rezultatima popisa stanovništva iz 2001. godine. Potrebno je naglasiti kako je za kategorizaciju naselja uzeto cjelokupno stanovništvo, a ne stanovništvo starije od 10 godina.

Naselja do 200 stanovnika su najbrojnija u Dalmatinskoj zagori. Takvih naselja ima 138, ali u njima živi tek 8,9% stanovništva Dalmatinske zagore. Velik broj ovih naselja nalazi se na području Zagore u užem smislu te na Drniškom području. Naselja od 201 do 500 stanovnika su druga po brojnosti te ih ima 108. Udio stanovništva Dalmatinske zagore u njima je ipak značajniji i iznosi 22%. S obzirom na raštrkanost naselja u Dalmatinskoj zagori kao i prekomjerne migracije, posebno u drugoj polovici 20. stoljeća, jako je mali broj većih naselja, tj. onih u kojima je broj stanovnika veći od 500. Naselja od 501 do 800 stanovnika ima 40, a u njima živi 15,9% stanovništva Dalmatinske zagore dok su naselja u kojima živi više od 800 stanovnika najmanje brojna i ima ih 37. Unatoč tome u njima živi više od pola stanovništva Dalmatinske zagore, tj. 53,2%. Ovako visoki udio stanovništva ne iznenađuje pogotovo kada se uzme u obzir da u ovo kategoriju spadaju i sva gradska naselja Dalmatinske zagore (Drniš, Imotski, Knin, Sinj, Trilj, Vrgorac, Vrlika) u kojima živi 23,1% cjelokupnog stanovništva ovog područja.

Kako bi rezultati istraživanja bili što precizniji, pri računanju korelacije naselja su razvrstana u četiri kategorije koje najbolje odgovaraju omjeru broja naselja u Dalmatinskoj

zagori. Za dobivanje rezultata korišten je Pearsonov koeficijent korelacije¹¹. Na cjelokupnoj razini od 323 naselja koeficijent korelacije se pokazao kao relativno slab. Relativno slabi koeficijent korelacije je pokazatelj u svim kategorijama naselja po veličini te se pojavljuju manje razlike, u rasponu od 0,192 do 0,312 (Tablica 7.).

Tablica 7. Korelacija između veličine naselja i broja pismenih stanovnika u naseljima Dalmatinske zagore 2001.

	Veličina naselja (broj stanovnika)				Ukupno naselja
	0-200	201-500	501-800	801 i više	
Koeficijent korelacije (r)	0,312	0,192	0,255	0,277	0,229
Broj naselja	138	108	40	37	323
Naselja %	42,7	33,4	12,4	11,5	100

Izvor: Izračunato prema Popisu stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po naseljima, popis 2001., CD-ROM, Zagreb, DZS, 2005.

Analiza podataka pokazala je kako je korelacija između veličine naselja tj. broja stanovnika u naselju i udjela pismenih relativno slaba te se stoga ne može govoriti o statistički značajnijoj povezanosti. Iako su naselja do 200 stanovnika ona u kojima živi pretežito staro stanovništvo ne može se govoriti o statistički značajnoj povezanosti s udjelom pismenih. Također, ni najveća naselja s više od 800 stanovnika ne pokazuju značajniju statističku povezanost s udjelom pismenih. Unatoč povoljnijoj dobnoj strukturi u većim naseljima pismenost nije značajno veća u odnosu na manja naselja. Ovu činjenicu potvrđuje koeficijent korelacije koji je gotovo jednak u svim kategorijama naselja.

¹¹ Pearsonov koeficijent korelacije koristi se u slučajevima kada između varijabli promatranog modela postoji linearna povezanost i neprekidna normalna distribucija. Vrijednost Pearsonovog koeficijenta korelacije kreće se od +1 (potpuna korelacija) do -1 (potpuno odsutna korelacija) (URL 4) .

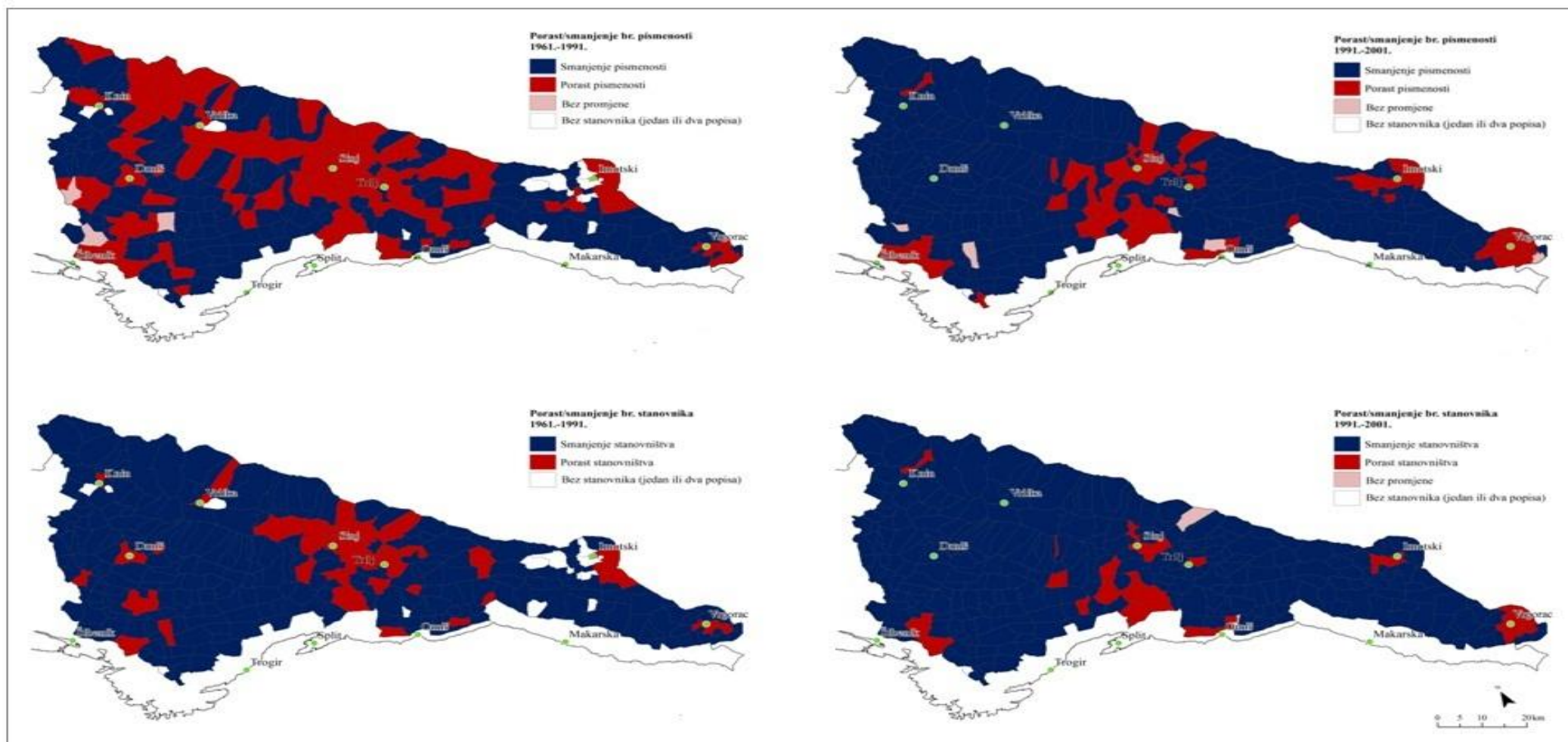
11. Opadanje stopa pismenosti

Udio pismenih, gledano u postocima, je kategorija koja je u stalnom porastu u većini naselja. Tek je manji dio naselja u kojima podaci iz novijeg popisa stanovništva pokazuju manji udio pismenih u odnosu na popis stanovništva starijeg datuma. Kod većine takvih naselja niži udio pismenih u odnosu na prethodni popis nije značajno velik.

Ipak, kada se računa promjena pismenosti u međupopisnom razdoblju između 1961. i 1991. godine te 1991. i 2001. godine rezultati su znatno drugačiji. Tako je u razdoblju 1961.-1991. u 186 naselja došlo do pada pismenosti, a u 121 naselju pismenost je porasla. S druge pak strane, u međupopisnom razdoblju 1991.-2001. godine povećan je broj naselja u kojima je pismenost u padu (254), u odnosu na ona u kojima je porasla (67). Inače, od ukupnog broja naselja, izdvaja se devet (Donje i Gornje Vinovo, Lišnjak, Ljut, Mratovo, Nos kalik, Puljane, Rašćane Gornje i Zelovo u općini Muć) u kojima je zabilježen pad pismenosti u oba međupopisna razdoblja.

Kada se promjena pismenosti gleda na ovaj način, potrebno je uzeti u obzir i važnu kategoriju, a to je promjena broja stanovnika. Porast broja stanovnika je u oba međupopisna razdoblja manje prisutan u naseljima u odnosu na porast broja pismenih. Pad broja stanovnika je izraženiji u većem broju naselja tijekom međupopisnog razdoblja između 1991. i 2001. godine čime se pokazuje sličan odnos kao i kod pada pismenosti (Slika 12.). Stoga, kada se govori o padu ili porastu pismenosti u nekom međupopisnom razdoblju mora se uzeti u obzir i promjena broja stanovnika u tom istom razdoblju.

Posebno je važno uzeti u obzir naselja u kojima je pismenost porasla ili pala više od 50% te ona naselja u kojima je broj stanovnika starih 10 i više godina pao ili porastao više od 50%. U međupopisnom razdoblju 1961.-1991. godine, broj naselja u kojima je došlo do porasta stanovnika starijih 10 i više godina je 57, dok je istovremeno do pada došlo u 55 naselja. Porast pismenosti viši od 50% se također dogodio u većem broju naselja (26), dok je pad zabilježen u 35 naselja. S druge pak strane promjene u međupopisnom razdoblju između 1991. i 2001. su zastupljene u puno manjoj mjeri. Porast stanovnika viši od 50% nije se dogodio niti u jednom naselju, dok se takav porast pismenosti dogodio u samo jednom naselju. Pad stanovnika viši od 50% zabilježen je u 13 naselja, a pad pismenosti, također viši od 50% zabilježen je u čak 55 naselja (Tablica 8.).

Slika 12. Porast/smanjenje broja pismenih i broja stanovnika starih 10 i više godina godina u naseljima Dalmatinske zagore, 1961.-1991. i 1991.-2001.

Izvor: Popis stanovništva 1961., Knjiga XII, Pismenost, školska sprema i kvalifikacija, Rezultati za socijalističke republike i demografske rejone, SZS, Beograd, 1971.; Popis stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Nepismeni prema starosti i spolu, CD-ROM, DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, popis 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005. Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., Broj stanovnika po gradovima, općinama i naseljima s objašnjenjima promjena, CD-ROM, Zagreb, DZS.

Tablica 8. Promjena broja stanovnika i pismenosti u međupopisnim razdobljima 1961.-1991. i 1991.-2001.¹²

Relativna promjena	1961.-1991.		1991.-2001.	
	Naselja		Naselja	
	broj	%	broj	%
Porast stanovnika više od 50,0%	57	18,6	0	0,0
Pad stanovnika više od 50,0%	55	17,9	13	4,0
Porast pismenosti više od 50,0%	26	8,5	1	0,3
Pad pismenosti više od 50,0%	35	11,4	55	17,1
Porast stanovnika i pismenosti više od 50,0%	54	17,6	35	10,9
Pad stanovnika i pismenosti više od 50,0%	186	60,6	254	78,9

Izvor: Kao za Sliku 12.

Upravo ovakvi rezultati pokazuju da su se značajnije promjene vezane za porast i pad pismenosti, kao i za porast i pad stanovnika događale tijekom međupopisnog razdoblja 1961.-1991. godine. Drugo analizirano međupopisno razdoblje (1991.-2001.), pokazuje jedino značajniji broj naselja u kojima je došlo do pada pismenosti višeg od 50%. Naselja u kojima je došlo do takve visoke relativne promjene su naselja u kojima je došlo i do velikog pada broja stanovnika. Stoga cjelokupna situacija navodi na zaključak da će u budućnosti pismenost u Dalmatinskoj zagori i dalje rasti te se njen stopostotni udio može očekivati u bliskoj budućnosti.

¹² Postotak računat u odnosu na 307 naselja u razdoblju od 1961. do 1991. godine (16 naselja nije imalo stanovnika u jedan ili oba popisa), a u odnosu na 322 naselja između 1991. i 2001. godine (1 naselje nije imalo stanovnika 2001. godine).

12. Zaključak

Pismenost je jedna od onih kategorija koja se u sklopu geografije, vrlo malo i šturo obrađuje. Ovim radom je pokazano kako se čak na jednom manjem prostoru, kao što je Dalmatinska zagora, može doći do vrlo zanimljivih i važnih rezultata, koji pokazuju određene pravilnosti i zakonitosti u razvoju pismenosti. Tijekom sva tri analizirana popisa pokazano je kako je pismenost veća u gradskim naseljima i njihovoj neposrednoj blizini čime je i potvrđena hipoteza da je pismenost veća u naseljima koja su geografski bliža gradskim središtima. Također je zamjetno da je pismenost na području Dalmatinske zagore u kontinuiranom porastu, što potvrđuje još jednu od navedenih hipoteza. Ipak kada se gleda relativna promjena u međupopisnim razdobljima može se govoriti da u Dalmatinskoj zagori dolazi do pada pismenosti, no on je prije svega vezan za pad broja stanovnika uzrokovan negativnim demografskim promjenama, koje su na ovom području izrazito prisutne posljednjih pedesetak godina.

Pri istraživanju razvoja pismenosti ne smije se zanemariti niti dužina tradicije školstva po naseljima, iako škole nisu jedini način opismenjavanja stanovništva, ali su zasigurno jedan od najvažnijih. Analizom dostupne literature i podataka o duljini postojanja škola u nekim naseljima potvrđuje se hipoteza da je pismenost veća u naseljima sa dužom tradicijom školstva u odnosu na ona naselja u kojima škole počinju djelovati kasnije. Jedan od primjera koji to potvrđuje jest i specifičan razvoj pismenosti u Omiškoj zagori pod utjecajem popova glagoljaša. Veličina naselja nije se pokazala posebno značajnom za udio pismenih čime je potvrđena još jedna hipoteza.

Analizom tri popisa stanovništva (1961., 1991. i 2001.) na razini Dalmatinske zagore i Hrvatske, jasno je da je Dalmatinska zagora područje koje ima manju pismenost u odnosu na ostatak Hrvatske. Razlika među stopama pismenosti Dalmatinske zagore i Hrvatske je prisutna kod sva tri popisa, ali je ona prema novijim podacima sve manja. S obzirom na veliki broj naselja u Dalmatinskoj zagori, napravljena je usporedna analiza razvoja pismenosti među njezinim cjelinama gdje su također uočene značajne razlike te potvrđene neka od već prije uočenih pravila u razvoju pismenosti. Vrlo su rijetki primjeri gdje naselja odudaraju od prosječne pismenosti cjeline u kojoj se nalaze, a najčešće se radi o naseljima s iznimno malim brojem stanovnika zbog čega udio pismenosti nije najbolji pokazatelj rezultata.

Ovaj rad pokazuje kako je razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori, ali i razvoj pismenosti općenito, poprilično zanemarena kategorija s malim brojem relevantnih istraživanja. Naime, udjeli pismenosti mogu biti pokazatelji puno šireg konteksta društvenih promjena te pomoći u razjašnjavanju uzroka napredovanja ili nazadovanja nekog područja. Dalmatinska zagora je područje o kojem postoji veliki broj istraživanja i radova, posebno posljednjih nekoliko godina. Unatoč velikom broju istraživanja i radova potrebno je da se ubuduće pri pojašnjavanju društvenih i fizičkih promjena na ovom području uzme u obzir i zanemarena kategorija pismenosti koja može dati odgovore na mnoga nerazjašnjena pitanja.

13. Popis slika

Slika 1. Cjeline Dalmatinske zagore	9
Slika 2. Geografski smještaj Dalmatinske zagore (sa granicama naselja) u Hrvatskoj	10
Slika 3. Pismenost muškaraca i žena u Hrvatskoj od 1953. do 2011.	15
Slika 4. Cjeline Dalmatinske zagore s pripadajućim naseljima	19
Slika 5. Kretanje udjela pismenih u cjelinama Dalmatinske zagore, popisi stanovništva 1961., 1991. i 2001.....	22
Slika 6. Pismenost u Dalmatinskoj zagori i Hrvatskoj, popisi stanovništva 1961.,1991. i 2001.	24
Slika 7. Pismenost u naseljima Dalmatinske zagore 1961. godine	25
Slika 8. Pismenost u naseljima Dalmatinske zagore 1991. godine	27
Slika 9. Pismenost u naseljima Dalmatinske zagore 2001. godine	29
Slika 10. Pismenost u gradovima/općinama Dalmatinske zagore 2011. godine.....	33
Slika 11. Prometnice i pismenost stanovništva, naselja Dalmatinske zagore 2001.	38
Slika 12. Porast/smanjenje broja pismenih i broja stanovnika starih 10 i više godina godina u naseljima Dalmatinske zagore, 1961.-1991. i 1991.-2001.	44

14. Popis tablica

Tablica 1. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti i spolu u Hrvatskoj, popisi stanovništva od 1953. do 2011.....	15
Tablica 2. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti po županijama, popisi stanovništva 2001. i 2011.....	17
Tablica 3. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti u cjelinama Dalmatinske zagore, popisi stanovništva 1961., 1991. i 2001.	20
Tablica 4. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti u gradovima/općinama Dalmatinske zagore 2011. godine	32
Tablica 5. Nepismeno stanovništvo Dalmatinske zagore prema dobnim skupinama, 1961. i 2001.....	34
Tablica 6. Nepismeno stanovništvo Dalmatinske zagore prema spolu, 1961. i 2001.....	35
Tablica 7. Korelacija između veličine naselja i broja pismenih stanovnika u naseljima Dalmatinske zagore 2001.....	42
Tablica 8. Promjena broja stanovnika i pismenosti u međupopisnim razdobljima 1961.-1991. i 1991.-2001.....	45

15. Prilozi

Prilog 1. Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti u naseljima Dalmatinske zagore prema popisima 1961., 1991., 2001.

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Aržano	1120	964	668	843	882	645
Badanj	443	366	291	312	336	266
Bajagić	745	727	609	438	644	558
Baljci	470	413	2	271	351	2
Banja (<i>Vrgorac</i>)	210	181	200	180	173	199
Biočić	609	356	145	418	302	126
Biokovsko Selo	559	156	96	286	119	75
Biorine	575	401	223	468	380	218
Bisko	433	443	415	368	419	391
Biskupija	1076	817	431	856	760	404
Blato na Cetini	828	656	499	688	614	483
Blizna Donja	414	308	265	223	260	233
Blizna Gornja	206	140	118	115	102	95
Bobodol	235	169	17	166	119	14
Bogatić (<i>Drniš</i>)	216	161	104	108	132	82
Bogatić (<i>Promina</i>)	436	104	45	308	51	36
Bogdanovići	698	338	242	376	288	198
Boraja	399	255	214	279	216	196
Bračević	472	239	189	274	166	157
Bristivica	698	473	383	417	362	332
Brištane	500	382	265	300	300	206
Brnaze	1772	2585	2766	1501	2486	2714
Brnjica	149	102	72	97	87	61
Brštanovo	501	376	320	308	304	285
Budimir	426	214	127	326	181	117
Cera	251	140	76	157	110	58
Cetina	870	747	121	573	620	85
Cista Provo	580	585	457	440	565	453
Cista Velika	1332	1308	1022	1064	1253	1002
Civljane	1223	741	14	823	591	10
Crivac	435	407	360	262	334	330
Čačvina	213	148	94	164	109	84
Čaporice	507	718	373	317	673	337

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Čavoglave	351	257	186	197	182	136
Čisla	228	217	255	186	212	253
Čitluk (<i>Promina</i>)	476	243	144	351	193	120
Čitluk (<i>Sinj</i>)	444	448	463	336	388	448
Čvrljevo (<i>Šibenik</i>)	261	142	78	175	122	69
Čvrljevo (<i>Unešić</i>)	360	194	129	191	124	102
Dabar	177	113	23	100	81	19
Danilo	653	456	372	425	361	334
Danilo Biranj	455	415	424	330	367	394
Danilo Kraljice	313	174	119	192	120	73
Divojevići	227	95	58	130	60	31
Dobranje	677	432	354	502	392	335
Dobrinče	281	261	177	202	239	174
Dolića Draga	...	574	390	...	498	363
Donje Ogorje	294	133	102	182	92	83
Donje Planjane	152	81	66	82	60	54
Donje Postinje	257	91	95	164	68	78
Donje Utoce	173	53	37	99	26	23
Donje Vinovo	456	210	88	244	114	46
Donji Bitelić	754	549	373	467	426	333
Donji Dolac	646	434	352	516	383	312
Donji Muć	696	617	517	496	559	482
Donji Proložac	2284	1378	1420	1700	1275	1379
Donji Vinjani	1539	1750	1719	1121	1592	1622
Dragljane	226	105	88	185	97	87
Draževitići	160	155	151	123	149	149
Drinovci	429	433	211	289	366	161
Drniš	2556	3992	2937	2237	3806	2853
Drum	...	607	595	...	580	581
Dubrava	312	265	258	233	258	257
Dubrava kod Šibenika	1235	1089	1088	885	962	1027
Duge Njive	226	127	112	154	106	94
Dugobabe	195	106	109	128	83	102
Dugopolje	1953	2208	2254	1626	2139	2212
Dusina	335	379	432	274	367	419
Ercegovci	235	153	137	177	146	136
Gala	678	927	867	501	861	838

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Gardun	199	142	108	158	133	104
Garjak	226	117	83	137	90	70
Gata	986	537	531	926	525	525
Gizdovac	202	97	91	123	72	77
Glavice	2426	3483	3400	2002	3302	3312
Glavina Donja	...	1451	1510	...	1369	1469
Glavina Gornja	...	227	198	...	200	189
Gljev	567	510	322	383	428	273
Golubić	1786	1247	599	1404	1115	553
Goriš	305	220	164	218	172	141
Gornje Ogorje	548	227	201	312	156	164
Gornje Planjane	470	245	186	286	156	154
Gornje Postinje	152	122	124	90	107	111
Gornje Utoře	308	150	81	176	91	57
Gornje Vinovo	305	127	44	192	63	20
Gornji Bitelić	466	301	207	221	237	163
Gornji Dolac	341	168	140	232	145	127
Gornji Muć	639	474	462	424	407	417
Gornji Proložac	1002	482	334	703	417	322
Gornji Vinjani	1301	1244	1215	892	1108	1152
Grab	320	701	597	223	637	562
Grabovac	855	613	508	615	562	495
Gradac	432	369	294	294	322	255
Gradina	459	352	297	300	300	272
Grubine	1018	930	831	825	907	812
Hršćevani	...	442	369	...	410	355
Hrvace	1473	1568	1407	1024	1440	1333
Imotski	2986	3360	3618	2458	3302	3572
Ivanbegovina	...	292	267	...	285	265
Jabuka	300	309	301	249	286	290
Jasensko	272	346	318	215	331	308
Ježević	507	520	321	328	454	282
Kadina Glavica	398	440	223	242	373	204
Kamenmost	1198	686	495	921	642	476
Kamensko	513	488	255	371	422	235
Kanjane	374	198	17	271	174	14
Kaočine	442	339	225	246	280	180

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Karakašica	438	570	593	309	546	581
Karalić	156	143	104	72	118	86
Katuni	1465	843	717	1161	802	703
Kijevo	1289	1102	490	798	968	411
Kladnjice	551	301	213	271	220	189
Klis	2002	1977	2224	1755	1943	2207
Kljake	647	467	318	369	350	237
Kljenak	183	111	89	120	100	86
Ključ	293	266	173	194	222	146
Knin	4027	10576	9023	3795	10345	8818
Kninsko Polje	750	338	458	623	324	449
Kokorići	201	151	147	163	144	146
Koljane	371	251	23	248	213	23
Konjevrate	293	176	169	194	156	156
Konjsko	322	226	213	218	208	206
Koprivno	262	213	224	201	193	209
Koprno	306	182	122	193	140	100
Korita	171	4	4	53	2	3
Korušce	238	106	91	143	83	82
Kosore	485	390	211	316	329	186
Kostanje	825	655	576	730	632	573
Košute	1075	1816	1470	943	1771	1461
Kotezi	318	259	278	289	249	275
Kotlenice	237	135	117	164	113	100
Kovačić	1163	996	797	960	942	756
Kozica	542	187	103	371	157	96
Kraj	207	363	367	173	348	361
Kreševo	602	434	290	444	381	272
Kričke	873	633	302	623	554	265
Krivodol (<i>Podbablje</i>)	932	592	486	749	577	479
Krivodol (<i>Trilj</i>)	166	11	6	116	8	6
Krstatice	493	235	180	365	207	171
Krušvar	662	424	420	529	399	410
Kučiće	697	774	609	590	766	606
Labin	585	156	97	363	122	79
Laktac	128	117	...	83	94	...
Lećevica	540	326	241	337	240	210

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno Stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Lepenica	162	99	81	92	75	73
Liska	115	75	62	77	59	59
Lišnjak	183	17	5	129	3	1
Lokvičići	1769	697	504	1267	638	486
Lovreć	1368	1139	746	1093	1089	733
Lozovac	811	436	351	622	387	311
Lučane	601	623	602	424	565	583
Lukar	408	203	103	287	175	92
Ljubač	...	146	87	...	128	74
Ljubitovica	756	602	525	442	463	451
Ljubostinje	289	156	77	176	102	48
Ljubotić	241	105	53	167	76	42
Ljut	127	24	8	94	21	8
Mala Milešina	82	19	25	52	10	14
Maljkovo	148	140	76	95	118	72
Maovice	977	794	447	508	650	388
Markovac	230	208	74	166	182	60
Matase	253	155	74	174	108	51
Medovdolac	519	339	212	365	307	208
Medvidovića Draga	...	320	304	...	289	296
Mijaca	344	145	114	210	110	78
Miočić	502	353	46	328	306	36
Mirlović Polje	615	431	170	354	346	141
Mirlović Zagora	555	576	365	322	482	311
Mitlo	436	257	113	213	192	92
Moseć	239	139	100	130	92	63
Mratovo	448	189	81	328	155	65
Mravnica	184	106	52	117	86	37
Naklice	179	154	179	148	153	179
Neorić	628	759	774	394	666	731
Nevest	335	192	127	235	126	107
Nisko	325	294	251	217	243	219
Nos Kalik	181	49	5	121	21	5
Nova Sela (<i>Omiš</i>)	500	435	270	296	341	225
Nova Sela (<i>Trilj</i>)	264	472	142	187	431	126
Obrovac Sinjski	757	820	795	550	732	766
Očestovo	531	318	153	433	284	142

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Okljaj	644	417	358	513	374	337
Opanci	948	602	414	705	559	402
Orah	392	245	304	313	232	298
Orlić	764	732	322	575	663	300
Osoje	347	252	292	272	241	287
Ostrogašica	215	120	68	128	77	41
Ostrvica	231	183	183	191	175	181
Otavice	366	259	175	273	223	155
Otišić	1155	919	20	639	695	14
Otok	1501	2866	2617	1227	2707	2525
Ovrlje	172	192	190	106	170	178
Pakovo Selo	529	304	230	345	239	189
Parčić	303	234	117	216	200	104
Perković	138	120	107	75	104	100
Plavno	1894	1540	260	1360	1321	181
Podašpilje	175	13	6	142	10	5
Podbablje Gornje	1037	629	478	676	547	445
Podgrađe	402	297	272	379	294	270
Podi	332	48	27	206	22	25
Podine	168	57	35	105	45	33
Podosoje (<i>Runović</i>)	...	68	44	...	61	31
Podosoje (<i>Vrlika</i>)	487	440	234	325	391	223
Podprolog	300	282	338	262	269	338
Podumci	154	158	93	97	131	74
Pokrovnik	354	318	218	280	276	198
Polača	1528	1419	133	1032	1243	118
Poljica	866	813	701	741	779	689
Poljica Kozička	830	386	234	570	304	207
Postranje	...	1360	1320	...	1226	1301
Potkonje	...	175	83	...	159	74
Potravlje	868	890	710	425	730	633
Prapatnica	445	285	210	253	224	180
Prapatnice	334	195	188	239	169	184
Prgomet	233	155	115	154	131	105
Pribude	226	181	122	114	118	82
Primorski Dolac	1275	883	745	805	734	668
Prisoje	568	628	573	458	593	560

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Prugovo	551	359	387	373	316	374
Puljane	576	149	69	399	121	53
Putišići	...	60	47	...	56	45
Radljevac	446	352	102	324	279	83
Radonić (<i>Drniš</i>)	680	589	360	445	447	305
Radonić (<i>Šibenik</i>)	181	109	81	127	84	75
Radošić (<i>Lećevica</i>)	696	240	189	353	183	160
Radošić (<i>Sinj</i>)	520	514	511	391	460	492
Radunić	163	102	75	109	84	67
Ramljane (<i>Biskupija</i>)	571	499	119	425	445	110
Ramljane (<i>Muč</i>)	396	247	205	197	185	155
Rastovac (<i>Marina</i>)	203	121	112	126	81	94
Rastovac (<i>Zagvozd</i>)	...	316	204	...	286	192
Rašćane	663	278	191	476	247	185
Rašćane Gornje	257	90	47	156	72	34
Ravča	209	155	153	166	149	152
Razvođe	892	466	174	677	394	154
Ričice	1210	657	467	798	559	435
Riđane	426	326	86	273	268	67
Rože	266	215	92	163	184	75
Ruda	887	1189	871	612	1042	771
Rumin	324	207	181	233	174	162
Runović	1973	2168	1752	1340	1962	1648
Ružić	466	411	216	348	335	207
Satrić	458	551	465	243	467	414
Sedramić	454	351	218	232	253	166
Seoca	220	156	135	182	153	132
Sićane	595	464	390	379	390	354
Sinj	4110	9536	9863	3830	9330	9739
Sitno	424	204	155	223	135	121
Sitno Donje	509	594	566	353	515	515
Siverić	1258	882	564	1039	827	528
Slime	374	314	260	323	305	258
Slivno (<i>Runović</i>)	1320	827	493	947	725	442
Slivno (<i>Šibenik</i>)	427	173	115	280	138	101
Smolonje	137	98	66	104	95	65
Srijane	1173	299	233	1075	264	225

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Stilja	520	366	324	342	306	293
Strizirep	325	192	93	221	155	80
Strmendolac	256	289	185	190	259	170
Strmica	1342	1168	261	1005	1012	218
Studenci	1690	875	652	1312	752	604
Suhač	404	509	490	316	476	470
Suknovci	362	152	87	273	124	77
Sušci	419	199	127	293	172	113
Sutina	325	310	279	209	268	252
Svib	719	803	588	542	731	542
Svinišće	484	161	119	406	152	118
Šestanovac	236	478	477	188	457	473
Širitovci	375	306	203	237	265	157
Štikovo	526	320	82	287	215	36
Šumet	...	252	258	...	239	243
Tepljuh	437	374	142	333	357	134
Tijarica	1119	956	649	726	825	590
Trbounje	902	448	237	621	353	215
Trilj	435	1757	2011	396	1707	1972
Trnbusi	316	253	172	182	222	167
Trolokve	323	154	127	219	125	107
Tugare	592	644	675	531	631	672
Turjaci	973	1059	1007	752	1004	986
Udovičići	428	402	371	352	336	361
Ugljane	796	723	421	602	679	401
Umčani	224	213	201	187	193	197
Umljanović	423	289	139	222	215	107
Unešić	609	510	360	422	422	312
Uzdolje	868	688	211	617	622	167
Vedrine	370	615	640	294	592	634
Velić	308	362	262	228	330	244
Velika Milešina	144	34	31	89	22	25
Veliki Bročanac	253	164	144	154	127	129
Veliki Prolog	527	450	411	466	441	407
Velušić	489	244	84	340	191	73
Vina	188	152	159	154	147	157
Vinalić	526	393	254	340	327	219

Naselje	Broj stanovnika starih 10 i više godina			Pismeno stanovništvo		
	1961.	1991.	2001.	1961.	1991.	2001.
Vinine	117	89	33	88	83	30
Vinovac	...	...	122	...	...	96
Visoka	329	145	85	190	77	68
Višnjica	82	34	19	60	22	19
Vlaka	117	62	55	94	54	53
Vojnić Sinjski	625	600	494	553	566	484
Voštane	322	255	136	230	221	121
Vrabač	174	205	168	134	192	163
Vrbnik	1722	1137	315	1298	1067	302
Vrgorac	850	1398	1825	780	1387	1814
Vrlika	698	1142	872	574	798	686
Vrpolje (<i>Knin</i>)	559	452	198	445	428	190
Vrpolje (<i>Šibenik</i>)	651	683	692	440	587	661
Vrpolje (<i>Trilj</i>)	232	274	175	175	248	166
Vrsno	310	159	106	203	94	84
Vučevica	338	88	57	206	56	41
Vučipolje	276	166	107	169	139	88
Zagvozd	1744	1030	860	1207	950	809
Zakučac	995	124	138	920	123	137
Zasiok	124	72	38	69	60	35
Zavojane	780	446	352	590	410	341
Zelovo (<i>Muč</i>)	72	27	13	49	19	9
Zelovo (<i>Sinj</i>)	272	233	160	162	193	128
Zmijavci	1980	2194	1788	1434	2065	1740
Zvečanje	283	206	193	221	191	188
Zvjerinac	295	283	37	228	264	36
Žagrović	1234	1217	578	938	1135	557
Žeževica	754	550	413	608	525	403
Žitnić	693	464	170	435	364	142
Župa	429	175	98	369	171	97
Župa Srednja	...	30	9	...	22	5
Ukupno	185114	172136	134833	135064	155148	127163

Izvor: Kao za Tablicu 3.

... Nema pojave
(*grad/općina*) kod naselja istog imena

Imena naselja i njihov pripadajući broj:

1 Biskupija	46 Kanjane	91 Čaporice	136 Sičane	181 Gornje Ogorje
2 Cetina	47 Kaočine	92 Čitluk	137 Sinj	182 Gornje Postinje
3 Civoljane	48 Karalić	93 Dabar	138 Strizirep	183 Gornji Muć
4 Golubić	49 Kljake	94 Donji Bitelić	139 Strmendolac	184 Gradina
5 Kijevo	50 Ključ	95 Ercegovci	140 Suhač	185 Kladnjice
6 Knin	51 Koprmo	96 Gala	141 Sušci	186 Klis
7 Kninsko Polje	52 Kričke	97 Gardun	142 Tijarica	187 Konjevrate
8 Kovačić	53 Lišnjak	98 Garjak	143 Trilj	188 Konjsko
9 Ljubač	54 Lukar	99 Glavice	144 Turjaci	189 Koprivno
10 Markovac	55 Ljubostinje	100 Gljev	145 Udovičići	190 Korušće
11 Očestovo	56 Ljubotić	101 Gornji Bitelić	146 Ugljane	191 Kotlenice
12 Orlić	57 Matase	102 Grab	147 Vedrine	192 Labin
13 Plavno	58 Miočić	103 Hrvace	148 Velić	193 Lečevica
14 Polača	59 Mirlović Polje	104 Jabuka	149 Vinalić	194 Lepenica
15 Potkonje	60 Mirlović Zagora	105 Jasensko	150 Vinine	195 Liska
16 Radljevac	61 Moseć	106 Ježević	151 Vojnić Sinjski	196 Lozovac
17 Ramljane	62 Mratovo	107 Kamensko	152 Voštane	197 Ljubitovica
18 Ridane	63 Nevest	108 Karakašica	153 Vrabač	198 Mala Milešina
19 Strmica	64 Nos Kalik	109 Koljane	154 Vrlika	199 Mitlo
20 Uzdolje	65 Oklaj	110 Korita	155 Vrpolje	200 Mravnica
21 Vrbnik	66 Ostrogašica	111 Kosore	156 Vučipolje	201 Neorić
22 Vrpolje	67 Otavice	112 Košute	157 Zasiok	202 Nisko
23 Zvjerinac	68 Pakovo Selo	113 Kraj	158 Zelovo	203 Perković
24 Žagrović	69 Parčić	114 Krivodol	159 Blizna Donja	204 Podine
25 Badanj	70 Podumci	115 Krušvar	160 Blizna Gornja	205 Pokrovnik
26 Baljci	71 Puljane	116 Laktac	161 Bogdanovići	206 Prapatnica
27 Biočić	72 Razvođe	117 Lučane	162 Boraja	207 Prgomet
28 Bobodol	73 Ružić	118 Ljut	163 Bračević	208 Pribude
29 Bogatić	74 Sedramić	119 Maljkovo	164 Bristivica	209 Primorski Dolac
30 Bogatić	75 Siverić	120 Maovice	165 Brnjica	210 Prugovo
31 Brištani	76 Suknovci	121 Nova Sela	166 Brštanovo	211 Radonić
32 Cera	77 Širitovci	122 Obrovac Sinjski	167 Crivac	212 Radonić
33 Čavoglave	78 Štikovo	123 Osoje	168 Čvrljevo	213 Radošić
34 Čitluk	79 Tepljuh	124 Otišić	169 Danilo	214 Radunić
35 Čvrljevo	80 Trbounje	125 Otok	170 Danilo Biranj	215 Ramljane
36 Donje Planjane	81 Umljanović	126 Ovrle	171 Danilo Kraljice	216 Rastovac
37 Donje Utoe	82 Unešić	127 Podi	172 Divojevići	217 Sitno
38 Donje Vinovo	83 Velušić	128 Podosoje	173 Donje Ogorje	218 Sitno Donje
39 Drinovci	84 Visoka	129 Potravlje	174 Donje Postinje	219 Slivno
40 Drniš	85 Žitnić	130 Prisoje	175 Donji Muć	220 Sutina
41 Gornje Planjane	86 Bajagić	131 Radošić	176 Dubrava Kod Šibenika	221 Trolokve
42 Gornje Utoe	87 Bisko	132 Rože	177 Dugobabe	222 Velika Milešina
43 Gornje Vinovo	88 Brnaze	133 Ruda	178 Dugopolje	223 Veliki Bročanac
44 Gradac	89 Budimiri	134 Rumin	179 Gizdovac	224 Vinovac
45 Kadina Glavica	90 Čačvina	135 Satrić	180 Goriš	225 Vrpolje

226 Vrsno	261 Cista Velika	296 Zagvozđ
227 Vučevica	262 Dobranje	297 Zmijavci
228 Zelovo	263 Dobrinče	298 Župa
229 Kučiće	264 Dolića Draga	299 Župa Srednja
230 Kreševo	265 Donji Proložac	300 Banja
231 Blato na Cetini	266 Donji Vinjani	301 Poljica Kozicka
232 Gornji Dolac	267 Drum	302 Umčani
233 Kostanje	268 Glavina Donja	303 Orah
234 Donji Dolac	269 Glavina Gornja	304 Duge Njive
235 Čisla	270 Gornji Proložac	305 Podprolog
236 Katuni	271 Gornji Vinjani	306 Dusina
237 Gata	272 Grubine	307 Kozica
238 Seoca	273 Hršćevani	308 Draževitići
239 Šestanovac	274 Imotski	309 Mijaca
240 Dubrava	275 Ivanbegovina	310 Vina
241 Grabovac	276 Kamenmost	311 Dragljane
242 Žeževica	277 Krivodol	312 Prapatnice
243 Naklice	278 Krstatice	313 Zavojane
244 Nova Sela	279 Lokvičići	314 Kljenak
245 Ostrvica	280 Lovreć	315 Kokorići
246 Podašpilje	281 Medovdolac	316 Kotezi
247 Podgrađe	282 Medvidovića Draga	317 Stilja
248 Putišići	283 Opanci	318 Ravča
249 Slime	284 Podbablje Gornje	319 Veliki Prolog
250 Smolonje	285 Podosoje	320 Višnjica
251 Srijane	286 Poljica	321 Vlaka
252 Svinišće	287 Postranje	322 Vrgorac
253 Trnbusi	288 Rastovac	323 Raščane
254 Tugare	289 Raščane Gornje	
255 Zakućac	290 Ričice	
256 Zvečanje	291 Runović	
257 Aržano	292 Slivno	
258 Biokovsko Selo	293 Studenci	
259 Biorine	294 Svib	
260 Cista Provo	295 Šumet	

Izvor: Kao za Sliku 4.

16. Izvori

1. Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., Broj stanovnika po gradovima, općinama i naseljima s objašnjenjima promjena, CD- ROM, Zagreb, DZS.
2. Popis stanovništva 1953., Knjiga XI, Starost, pismenost i narodnost, za opštine prema upravnoj podeli u 1953. godini, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1965.
3. Popis stanovništva 1961., Knjiga XII, Pismenost, školska sprema i kvalifikacija, Rezultati za socijalističke republike i demografske rejone, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1971.
4. Popis stanovništva 1961., Knjiga II, Pismenost i školovanost, Rezultati za socijalističke republike i demografske rejone, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1971.
5. Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, pismenost i školovanost, Rezultati po republikama i pokrajinama, Knjiga II, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.
6. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. III 1981., Nepismeni po naseljima, CD-ROM, SZS, Beograd.
7. Popis stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Nepismeni prema starosti i spolu, CD-ROM, DZS, Zagreb.
8. Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po gradovima/općinama, popis 2001., DZS, Zagreb, www.dzs.hr.
9. Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001., Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti, po naseljima, popis 2001., CD-ROM DZS, Zagreb, 2005.
10. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, a nepismeni i prema starosti/po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, www.dzs.hr
11. URL 1: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Poljica> (09.10. 2015.)
12. URL 2: <http://www.tzvrgorac.hr/ovrgorcu/skolstvo.html> (09.10. 2015.)
13. URL 3: <http://www.os-dsimunovica-hrvace.skole.hr/povijestskole.html> (20.10.2015.)
14. URL4: <http://www.tonimilun.com/predmeti/fakultet/statistika-ms-office-2007-2010/item/176-koeficijenti-korelacija-pearsonov-i-spearmanov-excel-2007.html>

17. Literatura

1. Bašić, S. (2014): Školstvo u Prugovu, u: *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore*, ur. N. Marinov, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, Split, 11-35.
2. Botić, J. (2011): Opor i Kozjak – Spona priobalja i Zagore, u *Zagora između stočarsko - ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. M. Matas i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska Split, Split, 195-207.
3. Bralić, A., Ramljak, S. (2011): Drniški kraj u demografskim procesima od druge polovice 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća, u *Zagora između stočarsko - ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. M. Matas i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska Split, Split, 323-337.
4. Bulat, V. (2014): Školstvo na prostoru drniške zagore, u: *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore*, ur. N. Marinov, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, Split, 129-155.
5. Buljan, M. (2014): Prosvjetne prilike Dalmatinske zagore na stranicama Jadranskog dnevnika (1934.-1938.) i Hrvatskog glasnika (1938-1940.), u: *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore*, ur. N. Marinov, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, Split, 11-35.
6. Carević, I. (2011): Problemi i mogućnosti održivog razvoja Omiške zagore na primjeru Općine Šestanovac, u *Zagora između stočarsko - ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. M. Matas i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska Split, Split, 209-222.
7. Derado, K. (1976): Trogirska zagora – suvremeni tokovi razvojnog procesa geografske sredine, *Geografski glasnik*, 38, 65-74.
8. Dijanošić, B. (2012): Funkcionalna pismenost polaznika osnovnog obrazovanja odraslih od trećeg do šestog obrazovnog razdoblja, *Andragoški glasnik*, 1: 21-31.
9. Faričić, J. (2011): Zagora- dobitnik ili gubitnik u litoralizaciji srednje Dalmacije, u *Zagora između stočarsko - ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. M. Matas i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska Split, Split, 101.-115.
10. Garanjin, I. L. (2006): *O odgoju, obrazovanju i javnoj nastavi*, Hrvatsko-talijanska udruga Dante Alighieri, Split.

11. Gaurin, D. (2014): Pregled povijesti školstva u Drniškom kraju, u: *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore*, ur. N. Marinov, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, 35-55.
12. Gudelj- Velaga, A., Ujević, B. (2014): Školstvo na području Župe sv. Ane u Poljicima Imotskim, u: *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore*, ur. N. Marinov, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, 107-129.
13. Hodžić, M., Šore, Ž. (2011): Neke klimatske posebnosti prostora Srednjo-dalmatinske zagore i njihov odnos prema priobalju, u *Zagora između stočarsko - ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. M. Matas i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska Split, Split, 269-321.
14. Korenčić, M. (1979): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske: 1857.-1971.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
15. Kuvačić, M. (2011): Split i Poljica – odnosi kroz povijest, *Kulturna baština*, 37: 7-32.
16. Kužić, K. (1997): *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split.
17. Leček, S. (2004): Suradnja HKD Napredak i Seljačke sloge u kampanji opismenjivanja, *Časopis za suvremenu povijest*, 36, 1110-1125.
18. Magaš, D. (2013): *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Samobor.
19. Matas, M. (2001): Toponimija dijela Splitske zagore, *Hrvatski geografski glasnik*, 63, 121-142.
20. Matas, M. (2014): Školske prilike na prostoru Splitske zagore, u: *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore*, ur. N. Marinov, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, 75-95.
21. Matas, M., Faričić, J. (2011): Zagora - uvodne napomene i terminološke odrednice, u: *Zagora između stočarsko - ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. M. Matas i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska Split, Split, 45-74.
22. Matijević, M. (2003):, *Hrvatska bez nepismenih*, bib.irb.hr, ([tps://bib.irb.hr/datoteka/693755.Matijevi_elaborat_o_nepismenosti_2003.pdf](https://bib.irb.hr/datoteka/693755.Matijevi_elaborat_o_nepismenosti_2003.pdf), 15.10.2015.).
23. Nadrljanski, Đ. (2006): Informatička pismenost i informatizacija obrazovanja, *Informatologija*, 4: 262.-266.
24. Nejašmić, I. (2006): *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.

25. Šipić, I. (2011): Čovjek i prostor Zagore - od planske do globalizacijske ekonomije, u *Zagora između stočarsko - ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. M. Matas i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska Split, Split, 89-100.
26. Škenber, I., Matijaš, M. (2014): Područna škola Blizna, kao povod za povijesni pregled školstva na području općine Marina, u: *Školstvo na prostoru Dalmatinske zagore*, ur. N. Marinov, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, Split, 189-211.
27. Understandings of Literacy 2006.,
http://www.unesco.org/education/GMR2006/full/chapt6_eng.pdf
28. Vukosav, B. (2011): Polja u kršu Vrgorske krajine-opće značajke, problemi i mogućnosti vrjednovanja, u *Zagora između stočarsko - ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. M. Matas i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska Split, Split, 223-248.
29. Zaninović, M. (1978): *Iz prošlosti školstva Dalmacije*, Školske novine, Zagreb.

Sažetak

Razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori

Dalmatinska zagora je prostor specifičnih geografskih, kulturoloških i povijesnih obilježja. Glavni cilj rada jest istražiti na koji je način tekao razvoj pismenosti u Dalmatinskoj zagori. Kako bi se postigao cilj, bilo je potrebno prije svega, odrediti točan broj naselja koji spadaju u područje Dalmatinske zagore. Također je bilo potrebno razvrstati naselja prema manjim cjelinama Dalmatinske zagore. Razvoj pismenosti se analizira u vremenskom razdoblju od 40 godina, od 1961. do 2001. godine. Analiza je izvršena na temelju tri popisa stanovništva 1961., 1991. i 2001. godine i to na razini naselja.

Rezultati su pokazali određene pravilnosti u razvoju pismenosti, pa je primjerice udio pismenih osoba uvijek veći u gradovima te naseljima koja su u njihovoj neposrednoj blizini. Dobivene su i razlike u udjelima pismenih između cjelina Dalmatinske zagore te su objašnjeni razlozi različitih stopa pismenosti na istraživanom području. Kao glavni razlozi navedeni su geografski čimbenici i (ne)postojanje školskih ustanova u naseljima. Pismenost je analizirana i s obzirom na veličinu naselja te se pokazalo da pismenost i veličina naselja nisu u međusobnoj korelaciji. Iako je pismenost u stalnom porastu od 1961. godine, objašnjeno je zašto je u pojedinim naseljima došlo do opadanja stopa pismenosti. Udio pismenih se razlikuje i s obzirom na životnu dob stanovnika te njihov spol. On je najmanji među stanovništvom starijim od 65 godina i među ženskim stanovništvom, iako se razlika u pismenosti muškog i ženskog stanovništva konstantno smanjuje.

Rezultati istraživanja pokazuju kako se na području Dalmatinske zagore mogu uočiti značajni čimbenici vezani za pismenost, koji pomažu u objašnjavanju nekih drugih društvenih pojava vezanih za ovo područje. Demografska situacija u Dalmatinskoj zagori je izrazito nepovoljna, a njena glavna obilježja su smanjenje broja stanovnika i starenje stanovništva. Unatoč tome, udio pismenih će u budućnosti rasti s obzirom na to da su nepismeni stanovnici većinom starije životne dobi, dok je nepismenost među stanovništvom srednje i mlađe životne dobi izrazito rijetka pojava.

Summary

The development of literacy in the Dalmatian Hinterland

Dalmatian hinterland is space with specific geographical, cultural and historical characteristics. The main aim of this work is to explore how flowed the development of literacy in the Dalmatian hinterland. To achieve the aim, it was necessary first of all to determine the exact number of settlements falling within the scope of the Dalmatian hinterland. It was also necessary to classify settlements to smaller areas of the Dalmatian hinterland. The development of literacy is analyzed over a period of 40 years, from 1961 to 2001. The analysis was done on the basis of the three censuses in 1961, 1991 and 2001 at the level of settlements.

The results showed some rules in the development of literacy, for example, the share of literate people is always higher in the towns and villages that are in the immediate vicinity. There are obtained differences between the percentage of literate people in the areas of the Dalmatian hinterland and explained the reasons for the different rates of literacy in the study area. The main reasons are geographical factors and (non)existence of schools in settlements. Literacy is analyzed with regard to the size of the settlements and it turned out that literacy and size of settlements are not correlated. Although literacy grows since 1961, it is explained why in some settlements the literacy is reducing. The percentage of literate people is different considering to their age and gender. It is the lowest among the population older than 65 years and among females, although the differences between male and female literacy is constantly decreasing.

The research results show that in the Dalmatian hinterland can be seen significant factors related to literacy, which helps to explain some other social phenomena related to this area. The demographic situation in the Dalmatian hinterland is extremely unfavorable, and its main characteristics are depopulation and aging population. Nevertheless, the percentage of literate people will grow in the future, considering that the most of the illiterate people are older age, while the illiteracy is extremely rare among middle-aged and young population.